

poet should adapt the language to the Sentiment as well as to the Scenery, and resist the temptation of being carried away by a love of mere beautiful expressions .

A little reflection will show that of the nine Sentiments (*Rasas*) *Shanta* and *Shringara* are the only two that can figure prominently in a poem of this class. *Shanta* is presumably more suitable to a Description of Scenery than *Shringara*. But the latter being a more agreeable Sentiment, and better suited to the effects of the climate of the country upon the mind of man, it has been the ambition of the writer to blend his Descriptions with this Sentiment. The best Sanskrit Poets, and their Prakrit followers, have sanctioned the same course, which has now been favourite with the people.

There are not a few of the Modern Critics, who will express a horror at the very name of *Shringara*. They look upon it, as a universal Corrupter of Morality. No doubt a careless writer, who takes up this Sentiment, may drift into expressions tending to corrupt the morals. But then, it is his carelessness that should be found fault with, and not

the Sentiment itself. Such a writer should be aware that he has taken upon himself a double responsibility, and should be prepared to face it with a double energy. With a chaste vocabulary, careful selection, and choice combinations, a writer will not find it difficult to steer clear.

But this circumstance, so necessary to maintain the dignity of Expression, has rendered the language of the poem rather difficult, and the work itself a little repulsive. With the permission of the author and of the editor of the *Sivadesha vatsala*, I have added a copious vocabulary at the end, and inserted foot-notes, giving the metrical measures and quoting parallel passages from received Sanskrit authors to justify the Sentiments and Expressions of the author. It is feared, the parallel passages quoted in the foot-notes may be taken to expose the author to the charge of plagiarism and want of originality. But the reader will easily see the hand of the author and of the annotator. How natural, how elegant, and how felicitous is the author! It would be uncharitable to suppose that he translated the several passages, unconnected and often incoherent.

The task would be almost impracticable, if one were to try it.

The text, here presented to the public, differs in some places from that of the *Swadeshavatsala*, and on comparing the two, it will not be difficult to see why the original reading was rejected, and the present one preferred.

At the express desire of the publisher, the notes have been limited in their extent. It would have been easy for me to illustrate and support every Expression of the author with explanations and criticisms, and point out the beauty of the poet's ideas and of his composition, by references to the aphorisms laid down by Sanskrit writers on *Sahitya*, —Prakrit languages generally, and the Gujrati in particular, wanting in works of this class. I shall try to do so, however, if the poem be required to go through a second edition.

THE EDITOR.

॥ વિદ્યૈવગરીયાસિ ॥

અથવર્ષાવર્ણનમ્

રથોદ્ધતાવૃત્તમ્

સંગિને સતત સૌખ્ય આપતો,
વિપ્રયોગિ જનને મુઝાવતો;
ભોગિને વિવિધ કામભોગદા,
આવિયો સુતનુ ! મેઘકાળ આ. ૧

ઉપજાતિવૃત્તમ્.

રવિ પ્રભાતે ઉદયાદ્રિ પાસે,
વૈદૂર્યની કાન્તિ સમાન ભાસે;
ઉન્મત્ત થૈ વાયુ અસહ્ય વાય,
ઝાંખા ઉડયે રેણુ દિનો જણાય. ૨

(૧) આમાં વર્ષારંભ પ્રથમ કરવાનું કારણ એ છે કે ઋતુવર્ણન એ એક શૃંગારરસપ્રાધાન્ય ખંડકાવ્ય છે. વર્ષા શૃંગારનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. નાયક, નાયિકા પ્રત્યે વર્ણવે છે. આખું કાવ્ય સંબોધન રૂપે ચાલે છે. રથોદ્ધતા વૃત્ત અથવા છંદ, માપ “રાતરાલયુ”વડે રથોદ્ધતા. (૨) ઉપ-જાતિ= “જો દન્દ્રવજ્રાપદ મેળવાય,

ઉપેન્દ્રવજ્રા ઉપજાતિ થાય.” આ વૃત્તથી

માંડિ વર્ષાનાં ચિન્હ શરૂ થાય છે. દ્રુતકનકનિકાશઃસ્નિગ્ધવૈ-

ન તાપ એકે ક્ષણ શાન્ત થાયે,
મનુષ્ય પક્ષી પશુ પીડ પામે;
વસુન્ધરા તાપ વિશેષ પામી,
વાન્તિ કરે સર્પ પિપીલિકાની. ૩

આતાપથી વ્યાકુલ પક્ષિવર્ગ,
તૃપાતુરા આતક ને મયૂર;
વિગ્નિ કર્તા ધનને વિશેષ,
ગજાવિ મૂકે વનના પ્રદેશ. ૪

પ્રભાતમાં પર્વત સાનુ પાસ,
અસોમ્ય થાયે રવિનો પ્રકાશ;
આવા દિસે કળ્બલરાશિ જેવા,
ધમ્ધે પશુ સ્થાન તજી ન જવા. ૫

વહ્નીતણાં પક્ષવ ઉર્ધ્વ જાય,
સૂર્યાશુ વિસ્તીર્ણ થતાં જણાય;
નિશાસમે ગર્જન સંભળાય,
વિયોગિઓનાં હૃદયો દળાય. ૬

નિશામુખે દર્દુર શબ્દ થાય,
મત્સ્યો તજી વારિ તટે પળાય;
કપોતનાં નેત્ર સમાન લાલ,
શશાઙ્ગબિમ્બે પરિવેશ થાય. ૭

દૂર્યકાન્તિઃ (इतिवराहमिहिरः) આ પશુ વૃષ્ટિ ચિન્હ છે.
(૫)ગિરયોજનપુજસન્નિભાઃ(૭)પરિવેષાઃશિશનશ્રવૃષ્ટિદાઃ

પ્રાચીતણે શીતસમીર વા'ય,
ઈશાનની વિદ્યુત પીત થાય;
દિગન્તરે અમ્બરથી છવાય,
સમીપ મેઘધ્વનિ સંભળાય. ૮

રિઝાવવાને વસુધાભિલાષી,
વિલાસ વર્ષા કરતો વિલાસી;
સ્વામીનઆવ્યાપણુમેઘઆવ્યો,
નિરાશ થૈ પાન્થિકની પ્રિયાઓ. ૯

નદીતણું વારિ થતાં મલીન,
નવામ્યુએ આર્ત જણાય મીન;
કૃષીવલો સર્વ પ્રમોદ પામ્યા,
તૃષાતણું ચાતક દુઃખ વામ્યા. ૧૦

મયૂર, વર્ષાઋતુના વિલાસી,
* કરેવને તાણડવ હર્ષ પામી;
મતંગને વાસ વસુન્ધરાની,
લેતા વનોમાં પળતા અગાડી. ૧૧

(૮) પૂર્વનો વાયુ વૃષ્ટિનું ચિન્હ છે. પવન:પુરતશ્ચશીતલોઃ
યદિસલિલસ્યતદાગમોભવેત્ ॥ પીત વિદ્યુત ધાન્યોત્પત્તિનું શુભ
ચિન્હ છે. પીતાભવતિસસ્યાયદુર્ભિક્ષાયસિતાભવેત્ (ઈતિ-
મહામાય્યે) (૯) મેઘકાળમાં પરદેશી ઘેર આવે છે, તેમ છતાં
નહિં આવેલાની પ્રેરિતા નિરાશ થઈ. ક:સન્નદેવિરહવિધુરાં.

કલાપિનાં પન્દ થડી ભરેલા,
કેકા સ્વરે ગર્જિત થૈ રહેલા;
શીળા સુવાસી પચને સુહાતા,
પ્રમોદદા પર્વત દેશ થાતા. ૧૨

છવાઈ જેની ક્ષિતિ ઈન્દ્રગોપે,
લિલાં લિલાં જ્યાં તરૂન્દ શોભે;
લે છે હવે જ્યાં કમલા વિરામ,
એવાં વનો છે નયનાભિરામ. ૧૩

મૃદંગછન્દઃ

તપ્તા નિદાધ મહિ આકુલ સર્વ અંગથી,
તૂર્મિમતી વસુમતી થઈ મેધ સંગથી;
પ્રેમાન્ધ થૈ જલદસંગ વિદાર યૌ કર્યો,
લૈ સૌખ્ય ગર્ભ મહિમાનિનિએ પછી ધર્યો. ૧૪

પાકેલ જમ્મુતર્યુક્ત વિભાગ અદ્રિના,
શોભે યથા મુખ્યધિનીલહરોજ ભૂમિના;
સર્વાંગભાગ બદલાઇ જવાધિ મેદિની,
સંપૂર્ણગર્ભવતિ ભાસતિ દોહદા સમી. ૧૫

ત્વય્યુપેક્ષેતજાયાં (મેઘદૂતમ્) (૧૧) હાથીઓ ભૂમિ-
માંથી નીકળતી વાસ લેતા વનોમાં ફરેછે. કરીવસિકતંદ્રશ-
તૈઃપયોમુચાં (રઘુવંશમ્)

* નૃત્યો કરે પૂર્ણ પયોદ પામી.

ગીતિ.

ક્ષામ થતા અવયવથી, પ્રસવકાળને સમીપ સૂચવતી;
વિરામ મેઘે લીધો, ક્ષિતિપ્રિયાને પ્રમાણિ મંદ થતી. ૧૬

વંશસ્થવૃત્તમ્.

મુખશ્રિયે પાણ્ડુપિયંગુ પુષ્પ શી,
શરીરથી દૂર્બલ રમ્ય ભાસતી;
રિઝી રસા સાગરનન્દની સમી,
*સુતાવનશ્રી પ્રસવે સમાગિણી. ૧૭
દિને દિને વૃદ્ધિ વનશ્રી પામતી,
યથા તરચ્છાય દિનાવસાનની;

(૧૩) ઈન્દ્રગોપ=ગોકળગાય વર્ષામાં થાય છે. વરાહને વક્ષિ
તિરિન્દ્રગોપકૈઃ॥(ઋતુસંહારમ્)ચોમાસામાં લક્ષ્મી વનમાં વાસ
કરે છે 'લક્ષ્મી મુકિ કલમને ગદ્ય ખેતરોમાં'(રંભારતિ લાલત્રોટ-
ક)મૃદંગાછંદ="તા ભા જળજર"મૃદંગ વિષે ગણો ગણો.(૧૫)
સ્તનાગ્ર શ્યામ થાય એ ગર્ભચિન્હ છે—અમ્લેષ્ટતાસ્તનૌ-
પીનૌ સસ્તન્યૌઋણચૂચ્ચૌ૥(ઈતિવાગ્મદ્ઃ)(૧૬)ગીતિ:

દ્વાદશ પેલે ત્રીજે, ખીજે ચોથે અઢાડ માતાની;
ગુણીજન ગણુજે ગીતિ, વિશાળ પદની સમાનતાવાળી !

(૧૭)વંશસ્થવૃત્ત=નતાર્જિં વંશસ્થ "જતેજરે"ગણો.

* થતાંવનશ્રી ભવલોકપાલિની.

ક યા જનો અંકુરથી પ્રસૂક્ષિતા,
પ્રભોદ એને નિરખી ન પામતા ? ૧૮

સુકોમલા પક્ષવિતા મનોમને,
તિલોક—નેત્રોત્સવરૂપ પુત્રિને;
ધરાતણા અંક વિષે વિલોકતો,
પ્રભોદ વારં ધન વાર પામતો. ૧૯

કદંબ કેરી કળિયો ખિલાવતો,
દ્વિરેશને પુષ્પ થકી ઉરાડતો;
પ્રભાતમાં શીતળ સીકરે થતો,
વહે મરત્ ભાભિનિયો પ્રભોધતો. ૨૦

મયૂર ને બાલ્ક લતા વિયોગિને,
પ્રસન્ન વાગ્તાં પિડતો પ્રવાસિને;
ઝૂંઝાવિ વૃક્ષો જલખિન્દુ પાડતો,
નિયે વસેલાં હરિણો પિડાવતો. ૨૧

સુગન્ધવાન્ અર્ઘુનસજે પુષ્પથી,
રિઝાવતો મત્તવિલાસિની ઘણી;
ધલાત્મજને હરખે રમાડતો,
વહે મરત્ મન્દ દિનાવસાનનો. ૨૨

અખણ જોનાપર હસ્તિસંઢ શી,
પ્રચણ ધારા પડતાં પયોદની;

(૨૦) કદંબ વર્ષામાં પ્રસૂક્ષિત થાય છે. ત્વત્સંપર્કા-
ત્પુલકિતમિવ પ્રૌઢપુષ્પૈઃ કદમ્બૈઃ. (મેઘદૂતમ્)

છુટા ગયેલા પડિ સન્ધિબન્ધ છે,
ધનેધિ એવા ગિરિરાજ ખિન્ન છે. ૨૩

અસહ્ય આસ્ફાલનથી પયોદના,
અષાઢમાં ખણિડત કોસ્થળે થતા;
મળીજતા અંબરને દિગન્તરે,
ઉંચા ન એવા ગિરિ ચિત્ત શું હરે? ૨૪

ઉલંધિ મર્યાદ પરિજનો તણી,
સમાગમાર્થે પ્રિયના યથા જતી;
તરંગિણી સ્વૈરિણિયો સમી બની,
ત્વરાથિ જતાં તટ તોડિ નાંખતી. ૨૫

ચડી પુરે ભત્ત યજ્ઞ પ્રહર્ષમાં,
પ્રસારિ દૈને જળ સર્વ ભાગમાં;
હરી હરીયાળિનિ લૈ વિભૂતિને,
નદી કરે અર્પણુ તોયરાશિને. ૨૬

ખરી પડેલાં જળ વૃષ્ટિ વાયુથી,
ગૃહી પ્રસૂનો બહુ હર્ષ પામતી;
રતિપ્રસક્તા અભિસારિકા સમી,
વધાવતી સાગરને તરંગિણી. ૨૭

(૨૩) પર્વતમાં તથા સમુદ્રમાં અત્યંત વૃષ્ટિ થાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

(૨૪) વર્ષા ઋતુમાં પર્વતનાં શિખરો દૃષ્ટિએ પડતાં નથી એટલે તે વાદળથી છવાઇ ગયેલાં રહે છે. વા-

ન સૂર્ય એકે ક્ષણ દૃષ્ટિએ પડે,
સદૈવ આકાશ છવાયલું રહે;
ઠરી જલાસારવડે ધને ઘણી,
રસપ્રપૂર્ણા ક્ષિતિને નવામ્બુથી. ૨૮

પ્રચંડ દાવાગ્નિ થવાયિ શીતળ,
પ્રદુલ્લ લીલી હરિયાળિ વેષ્ટિત;
પુનર્નિવાસાર્હ થયા કુરંગને,
પ્રદેશ સૌ કાનનના ધનાગમે. ૨૯

પ્રતિપ્રધોષે ગિરિને ગમ્ભવતો,
મૃગીતણા ગર્ભ ગળાવિ પીડતો;
નિશાસમે વત્તરિદ ગર્જતો સુણી,
ઠરે સગર્વ પ્રતિધોષ કેસરી. * ૩૦

મહીરહો કેક ગૃહો પડી ગયાં,
અપાર નીરે જન આકળાં થયાં;

દળાં પર્વત સાથે અથડાય છે આશાઢસ્ય પ્રથમદિવસે
મેઘમાશ્લિષ્ટસાનુમ્ (મેઘદૂતમ્)

(૨૯) ઉષ્ણકાલમાંના દાવાગ્નિ દૃષ્ટિથી શાન્ત થાય
છે. ત્વામાસારપ્રશમિતવનોપછ્લવં સાધુમૂર્ધ્ના (મેઘદૂતમ્)
(૩૦) વર્ષાકાલમાં ગર્જના સાંભળી ગર્વથી ગર્જન કરવાની
સિંહની પ્રકૃતિ હોય છે. અનુકુંકુરુતેઘનધ્વનિં, નહિગોમા-
યુરુતાનિકેસરી(માઘકાવ્યે)* કરે વનોમાં પ્રતિગર્જના હરી.

જળે ભર્યા ક્ષેત્ર વિભાગ સૌ થયા,
નિરૂધ્ધાં કર્ષક મેઘથી થયા. ૩૧

પ્રદોષમાં હર્મ્યતલોવિષે જઈ,
વિલોકતા કે વસુધા જળે ભરી;
સખાપ્પનેત્રે ધનને વિલોકતી,
નિરાશ થૈ પાન્થિકની પ્રિયા વળી. ૩૨

ઘટસ્તની ક્ષામ કરીપ્રદેશથી,
નિતમ્બિની સુન્દરિયો ગવાક્ષથી;
વિલોલનેતા ધનને વિલોકતી,
કટાક્ષથી કામુકને પ્રભળતી. ૩૩

સુગન્ધવાન્પુષ્પશ્ચિ કુતકીનણ્ણા,
કષાય છે કેશકલાપ જેમના;
કૃશોદરી એવિ વધૂ વિલાસિની,
પ્રમત્ત કામીજનને બનાવતી. ૩૪

તમસ્વિની મેઘઘટાથિ શર્વરી,
પ્રકાશિતા માલ તડિલ્લતા થકી;
પ્રમોદ દાતા અભિસારિકા અને,
પરાર્જુનાભોગિ ભુજંગ ચોરને. ૩૫

(૩૨) પથિકાંગનાને મેઘસમય અતિદુસ્તર લાગે છે.
પટલમમ્બુમુચાં પથિકાંગના સપાદિ જીવિતસંશયમેષ્યતી॥
(શિશુપાલવધમ્) (૩૫) અભિસારિકાઓ વર્ષાની અંધારી

દિશા નિહાળી ભરિ ઇન્દ્રયાપથી,
જતાં પથે પાન્યજનો વિપાદથી;
પ્રિયા વિયોગે મનકું મુઝાય છે,
તથાપિ વૃત્તિવશ દૂર જાય છે. ૩૬

પ્રશાન્ત આ શ્રાવણુ માસની ઘણી,
નિશાવિષે સ્ત્રીગૃહમાંહિ એકલી;
પ્રિયા પ્રવાસીતણિ મેઘ ગર્જતાં,
ભયાર્ત મૂર્છાગત થાય સેજમાં. ૩૭

વળી અકસ્માત્ ઉઠતી ભયેભરી,
પ્રચ્છડ સૌદામિનિના પ્રકાશથી;
નિહાળિ શય્યાવળિ શૂન્યહા પતિ,
વદી નિસાસા મુકિ રાત્રિ ગાળતી. ૩૮

નવામ્બુએ છાદિત વારિજે થયાં,
પડંધિનાં ગુંજન શાન્તિ પામિયાં;
હિમાદ્રિ જતો ધનસાય જોષને,
સરોવરો હંસ ગયા વિસારિને. ૩૯

થયાં પ્રપૂલ્હાન્તું નીપ માલતી,
કુટક્રુષો અંકુરિત પ્રવાલથી;

રાત્રિમાં પણ કામપ્રેરિત હોવાથી ભય પામતિ નથી—
રજનીતિમિરાવગુણિતે પુરમાર્ગે ઘનશબ્દવિક્રવાઃ

(કુમાર સંભવમ)

ધરાધરો ઘૈત શિલાથિ હર્ષદા,
ધનાગમે રમ્ય નતબુ ! લાગતા.

૪૦

દ્રુતવિલમ્બિતવૃત્તમ્.

પ્રખર દીર્ઘનિદાધ વિતી ગયો,
જલધિ ઉન્મદ શાન્ત થતો ગયો;
સુમુખિ ! શાન્ત થયા દવ દાવના,
ધનસમે ન શમે વિરહાગ્નિ હા !

૪૧

વિકલ થૈ જલપાતથિ વૃષ્ટિમાં,
લલિત શલ્લકિ વૃક્ષાન કુંજમાં;
કર પરસ્પરના ધરિ કણ્ઠમાં,
વિરમતાં રમતાં . કુલ હસ્તિનાં.

૪૨

સુરભિ શીતલ વાયુથિ હાલતાં,
કિસલયે કુસુમેયિ વિરાજતાં;

(૪૦) નીપ માલતી વિગરે આ ઋતુમાં થાય છે. નવપયઃકળ-
કોમલમાલતી (શિશુપાલવધમ્) અંસલમ્બિકુટજાર્જુન-
સ્વજસ્તસ્ય નીપરજસાઙ્ગરાગિણઃ(રઘુવંશમ્) હંસો વર્ષામાં
માનસ સરોવરપર જાય છે. મેઘશ્યામા દિશોદૃષ્ટ્વા માન-
સોત્સુકચેતસાં. (વિક્રમોર્વશીયમ્)

(૪૧) સર્વે દ્રુતવિલંબિત વૃત્તોમાં પાદાદિયમક છે.
દ્રુતવિલંબિત=દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત“ નભે જ રે.”

હરિત કાનનમાં મૃગ શાવકો,
વિચરતાં ચરતાં તૃણ અંકુરો. ૪૩

વિઘટ આસ્તરણેયિ પયોદના,
તિમિર વૃદ્ધિ નિરંતર પામતા;
મયૂરિયો પ્રહરો શિખિ-સંગમાં,
વિગમતી ગમતી તરુકુન્જમાં. ૪૪

નવ શશી સવિતા દિન કો પડે,
જલદ આસ્તરણે કરિ દટિએ;
કુમુદિની નલિની યદ્ય તેથિ એ,
વિરહિણી રહિ નીરવિષે હશે. ૪૫

સતત ધોવધ વારિતરંગથી,
અમલ શોભિત ઉજ્જ્વલ પાંશુથી;
વિશદ સંચયથી તટ દીસતા,
ઉદધિના દધિના સમ શીણના. ૪૬

શિથિલ શૈ પરિધાન ભિનાં થતાં,
સજ થઈ વણિ માર્ગવિષે જતાં;
હરખિયાં જન તાપ નિવારવે,
મુરતમાં રતમાં સુખ પામવે. ૪૭

રચિર ચાર વનસ્પતિમાં પડી,
લલિત આવલિ ગોકલ ગાયત્રી;

(૪૪) વર્ષામાં મયૂરો ધણા પ્રમત્ત થાય છે. પ્રાદ્યુષિ

નથિ રસાતલ આ સ્તનવસ્ત્ર છે,
અમિત કો મિત કોમલનારિએ. ૪૮

વદતિ મિષ્ટ રવે વનકોકિલા,
સરતટે સ્વર સારસના થતા;
સુખદ છે વન ગન્ધિસમીરથી,
નવનવા વનવાનિર પુષ્પથી. ૪૯

ધવલ શેખર પુષ્પ તણા ધરી,
હરિત અંશુક પે'રિ વિલાસિની;
સુખ પુનઃ સુરતે બહુધા લઇ,
નવરસા વરસાદધિ ભૂ થઇ. ૫૦

પુષ્પિતાગ્રાવૃત્તમ્.

વૃષિગણ કૃષકાદિ ચાતકો ને,
મુદિત કરી વળિ યૌવનાસ્ત્રિયોને;
લઇ રહિ ધરિણી નિહાળિ લા'વે,
જલધર ખંજનલોચને ! વિરામ્યો. ૫૧

॥ इतिश्रीऋतुवर्णनेवर्षावर्णनम् ॥

પ્રમદબાર્હેણેષ્વમૂત્કૃત્રિમાદ્રિષુ વિહારવિભ્રમઃ (રઘુવંશમ્)

(૪૯) વર્ષા ઋતુમાં પણ કોકિલાઓના સ્વરમિષ્ટ હોય છે.

व्यथितमपि भृशं मनोहरन्ती परिणतजम्बुफलोपभोगद्वष्टा।

(किरातार्जुनीयम्)

અથશરદ્વર્ણનમ્.

ગીતિ.

તન્વમ્પરથી લક્ષિત શુક્લ-જ-ધનને વરિષ્ઠ ધરનારી;
યુવાન જનને આવી સમીપ સુખદા પ્રિયે ! શરનારી. ૧

માલિનીવૃત્તમ્.

જનજીવપશુપક્ષી આદિ સૌ સામ્ય પામ્યાં,
નવલ નવલ વૃક્ષો પત્ર ને પુષ્પ પામ્યાં;
નિરખિ થઈ વનશ્રી મોટિ યૌ' હર્ષ પામ્યો,
જલધર વસુધાને શાન્ત પાડિ વિરામ્યો. ૨

નવજલ ધરનારા * મેધને ભેઠિ થાતા-
શિશિર, વિનવનારાં પક્ષિશબ્દે સુહાતા;
વિકલ વિરહિણીનાં ચિત્તને ઘેર્યદાતા,
નથિ નથિ હમણું તે પૂર્વના વાયુ વા'તા. ૩

તટ તરૂં તોડી હર્ષથી સંગમાર્થે,
ત્વરિત ગમનવાળી ભેઠતી સિન્ધુને જે;

(૧) સ્ત્રીપક્ષે, શુક્લજન=ગૌરજન. શરત્ પક્ષે, શુ-
ક્લ-જ-ધન=માલ ધવલ મેધ.

(૩) માલિની વૃત્તમ્="નનમયય" વિરામો આઠમે માલિ-
નીમાં. (૪) શરદ્માં નદીનો વેગ શાન્ત થાય છે "નદી ત-
ણી મન્દ થઈ મહાગતી" (રંભારતિલાલત્રોટક.)

તરણુ વયતણી સૌ ઉદ્ધતા ત્યાગનારી, યુવતિશિસરિતાઓ વે'તિ ગામ્ભિર્ય ધારી.	૪
અતિશય ધન આવ્યે હર્ષ ઝાઝો રળીને, બરસલિલ ભરેલાં પલ્લવલોભાં વસીને; બહુ રવ કરતા જે દર્દુરો રાતિયોમાં, લઘ પણુ હમણાં તે મૌન બેઠા સરોમાં.	૫
જલ નહિ મળવાથી વ્યાકુલા કંઠવાળા, પ્રતિદિન જલ આશે મેનને યાચનારા; પ્રણયિ પથિકકેરા ચિત્તને બેદનારા, સ્વર નથિ હમણાં તે ચાતકોના સુણાતા.	૬
તરવર તણિ કુંજે દીર્ઘ કેકા સ્વરેથી, ધડિ ધડિ ધનને જે યાચતાતા કલાપી; ધન સમય ગયાથી ત્યાગિ નૃત્યો વિરામ્યા, કલરવ સરતીરે હંસના વૃદ્ધિ પામ્યા.	૭

(૬) શરદ્તા મેઘ નિર્જલ હોવાથી ચાતકો યાચના કરતાનથી. સ્વસ્ત્યસ્તુતેનિર્ગલિતામ્બુગર્ભશરદ્ધનનંદાદીતિચા-
તકોપિ (રઘુવંશમ્)

(૭) આ ઋતુમાં મયૂર સ્વર, નૃસાદી બંધ થાય છે ને હંસ કૂજન વધે છે. શરાદિહંસરવા:પરુષીકૃતસ્વરમ-
યૂરમયૂરમણીયતાં (માઘકાવ્યે)

દશ દિશ ધનરાજ ત્રાડિ મૂકે ગળવી,
કદિ કદિ નભ શેભે ઇન્દ્રચાપે વિરંગી;
વિધ વિધ રૂપ લેતાં અબ્ર દેખાય સાંજે,
બદલિ વસન જાણે મેઘ ભૂને રિઝાવે. ૮

ધવલ ગગન માંહે અબ્ર આછાં જણાય,
સમય સમય મંદા વૃદ્ધિ કો ઠામ થાય;
પલક પલક કીર્ણી સૂર્યકેરાં જણાય,
વિવિધવિધિતણાંયાં વ્યાધિની વૃદ્ધિ થાય. ૯

જલદ સમયમાં બો' પ્રેમ ઘેલો થયેલો,
જલનિધિ પણ લાગે શાન્ત આજે પડેલો;
કુસુમ જલજ કેરા જન્મ દીસે થયેલા,
પુનરપિ કલહસો આવિયા સૌ ગયેલા. ૧૦

નવ કુસુમ ખિલે ને પદ્મ પામે વિકાસ,
ધવલ વન દિસે છે પાકતાં દર્ભ કાસ;
વિવિધ રસ ચડે છે ધાન્યને આજકાલ,
કષ્ઠ કઈ ગઈ પાકી દેશમાં શાલિ સાલ. ૧૧

(૯) શરત્કાલ વ્યાધિનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. 'શતંજીવશરદો'

(૧૦) આ ઋતુમાં પદ્મ ખીલે છે ને હંસ માનસથી
પાછા આવેછે. તાં હંસમાલાઃ શરદીવગજ્ઞાં (કુમારસંભવમ્)

(૧૧) શાલિ શરત્ કાલમાંજ પાકે છે. વિનમ્રશાલિ-
પ્રસવૌઘશાલિની (કિરાતાર્જુનીયમ્)

નવિન વિમલ નીરે શોભતો તીરવાળાં,
નવ સરસિરહોના ખીલવાથી રૂપાળાં;
કલરવ કલહંસોના થતા તીર જોને,
રચિકર સર એવાં કો' ન દે હર્ષ કોને? ૧૨

વિકલ કરિ દિને તો હસ્તચિત્રાતણા આ,
દિવસ પણ ઉનાળાના વિસારે પડાવ્યા;
કદિ કદિ વરસે છે તેમ રાત્રે તુષાર,
શરદ્દ દિવસ એવા તાપ ને શીતકાર. ૧૩

કુમુદવન ખિલાવી રાત્રિ શોભાવનાર,
અતિશય સિત શીતા ચન્દ્રિકા પ્રેરનાર;
સકલ ભવનને આ મોદનો આપનાર,
તદપિ વિરહિઓને ચન્દ્ર છે પીડનાર. ૧૪

પ્રથમજ શરદે આ સાસરે જો રહેલી,
પ્રિયતમ વધુઓને રાખવા રાજી રાજી;
શ્વસુરજન વિશેષે તેમને વા'લ લાવી,
નવલ નવલ આપે વસ્ત્ર આભૂષણાદિ. ૧૫

વહુવર વર સાથે શુભવસ્ત્રો સજીને,
શરદ્દ પુનમકેરા ચન્દ્રમાને પુજીને;

(૧૪) વિયોગીને ચન્દ્રકિરણ શીતલ છતાં બહુદુસ્તર લાગે છે.
વિરહિણીવિરહાગ્નિવિબોધકઃ શશધરોગણયામિ સમુત્થિતઃ

(રંભામઞ્જરી)

ગુરુજનતણિ દિક્ષા તેમ આશીષ પામી,
ગમગતિ ધરિ જાતી સાસુને શીર્ષનામી. ૧૬

નણુદિનિ શિષ્ય લેને તેમ સાહેલડીની,
પુછ પતિ લજવાતી મૌન ધારી રહેલી;
સુતતુ વિનવવામાં શર્વરી વીતિ જાય,
તદપિ નવ નવોઢા લાજથી મુક્ત થાય. ૧૭

વિજય દશમિકેરી રાત્રિએ છે થયેલો,
પરિચય પતિકેરો જેમને તે સ્ત્રિયો તો;
નવ ચઢતિ યુવાનો દર્પ સાંખી શકન્તી,
રમણુ સહ અગાશીમાં સુખેથી રમન્તી. ૧૮

કુસુમ શયનકેરી વાસનાથી સુવાસી,
ભવનતલવિષે કેં કામુકો ગર્વ લાવી;
ખહુ પરિમળવાળાં પુષ્પ આભૂષણોથી,
મનહર યુવતીને સેવતાં લે ન તૃપ્તિ. ૧૯

વિપુલકુચ કલત્રે ચાલતાં ખિન્ન થાતી,
લલિત અધરવાળી ચન્દ્રવંત્રા નતાડી;

(૧૬) સૌભાગ્ય વૃદ્ધિને અર્થે આ પુજન કરવામાં આવે
છે. યાવનુમાણિહર્મ્યગતાંશ્ચન્દ્રપાદાનર્ચયામિ ।

[વિક્રમોર્વશીયમ્.]

(૧૭) નવોઢાસ્ત્રીઓને અતિશય લજ્જા હોય છે. વ્યાદ્ધતા પ્ર-
તિવચોન સંદર્ભે ગન્તુમૈચ્છદવલમ્બિતાંશુકા (કુમારસંભવમ્.)

નિધુવન સમયે જે હૃદયની આપનારી,
સુતનુ સહ રમંતા વાટિકામાં વિહારી. ૨૦

સ્તનયુગ પર ધારી પુષ્પ કંચુકિ ગાત્ર,
વસનજ ધરિ આછુ ઢાંકવા અર્ધ ગાત્ર;
સુતનુ અલક છૂટા મૂકિ ભર્તાનિ સાથે,
રમતિ રમતિ કુન્ને સેજ સંતાપ જાયે. ૨૧

પ્રથમ સુરતકાળે યાકિ અસ્વસ્થ રીતે,
શયનમહિ સુતેલી કામિનીનાં શરીરે;
નિજકર અતિશીઘ્રા શાન્ત સંચારવાથી,
કિતવ ઠરિ તળયે ચન્દ્ર શુ રોહિણીથી. ૨૨

કુમુદવન શશીની ક્ષીણતાથી બિડાતાં,
મુદિત રવિ ઉગ્યાથી પદ્મનાં વૃન્દ યાતાં;
ગહન ગતિ જનોને કાલની સૂચવે છે,
ચડતિ પડતિકેરે સ્પષ્ટ દૃષ્ટાન્ત દે છે. ૨૩

ધવલ શશિકરોથી શાન્તિદાતા રૂપાળી,
શરદ રજનિ આખી ભોગમાં ગાળનારી;
વિમુખ રમણનાથી પ્રાતરે સદ્ય યાતાં,
વદન નવવધૂનાં પોરણી શાં જણાતાં. ૨૪

(૨૨) અન્યસ્ત્રીસંગમાભિગ્રાષી સ્વામી પર સ્ત્રી કુપિત થાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે. **इरावति—शठ! अविश्वसनीयहृदयोसि ।** (मालविकाग्निमित्रम्.)

ધવલ પુરજનોનાં હર્મ્ય દીપોત્સવીના,
 દિનચક્રિ અતિલાગે રમ્ય આખી પુરીના.
 પુરતિ અખિલકેરા સ્વસ્તિકો આંગણામાં,
 સુવતિજન સવારે પર્વના આ દિનોમાં. ૨૫

સખિજન સહુ કોને નિર્ભય સ્વામિસંગે,
 સુખદ શરદકેરા ભોગ લેતાં ઉમંગે;
 શશધર કુસુમો ને પર્વ દીપોત્સવીનાં,
 અધિક મન ધિકાવે વિપ્રયોગિસ્ત્રિયોનાં. ૨૬

કમલ સુમ પરાગે સર્વદા વાસવાળાં,
 વિવિધ વિવિધ વહ્નીના લતા મંડપાળાં;
 રચિકર જલયંત્રે શાન્તિદાતા રૂપાળાં,
 ઉપવન શરદે છે તાપનાં ટાળનારાં. ૨૭

મધુર વિહગ-કેરા શબ્દ સંયુક્ત શીજો,
 કમલ કુસુમકેરી રેણુની વાસવાળો;
 રજનિ અવધ થાતાં આર્દ્ર થૈને તુષારે,
 અનિલ વહન થાતો મન્દ મન્દ પ્રભાતે. ૨૮

(૨૫) આરણ્યા આગળ લીંપી સાથિયા કાઢવાનો રિવાજ
 આગળ હતો. હવે વિશેષે કરીને તે પર્વના દિવસોમાં કરવા-
 માં આવે છે. યસ્યામલિન્દેષુ ન ચક્રુરેવ મુઘ્ધાઙ્ગના ગો-
 મયગોમુલ્લાનિ (શિશુપાલવધમ્)

તોટકવૃત્તમ.

દિવસોમહિ નિર્મલ નીલ વળી,
રજની મહિ તારક મંડલથી;
વળિ મુખ્ય ગૃહોથિ વિશેષ દિસે,
રણિઆમણુ અમ્પર રાત્રિ વિષે. ૨૯

રવિ તાપ પજ્યાથિ સુકાષ્ઠ જતાં,
મૃદુ કેતક કેતકિ વૃન્દ બધાં;
થઈ શુષ્ક અખીલ વળી ઉડતાં,
વન થાય સમીરણુ વાસવતાં. ૩૦

નવ પલ્લવ યુક્ત દિસે તરઓ,
મધુરે સ્વર ગાનુ કરે વિહંગો;
કુલતી ઝુલતી સુખ મંજરિયો,
જ્યમ નાથ મળ્યાથકિ સુન્દરિયો. ૩૧

અલકે શુભ ચંપક પુષ્પ ધરે,
લઘુ નીલ સરોજ સુકર્ણુ પરે;
ગજરા કરબોર ધરી સ્વ કરે,
શરદે વહુવાર વિલાસ કરે. ૩૨

બગ સારસ વૃન્દ ચક્રાર તટે,
રમતા કલહંસ કન્નોલ કરે;

(૨૯) તોટક = ગણ તોટકમાં સખિ । “ સાસસસા. ”

(૩૦) શરત્ કાલમાં કેતકી પુષ્પનો પરાગ અતિશય ઉડે

સુરભી મૃગનાં શિશુ ધાસ ચરે,
તટિની શરદે ન શુ ચિત્ત હરે? ૩૩

કુસુમોથિ નવાં લમ ધાન્યથડી,
મધુ મેળવવા રસ ચૂસિ કરી;
શરદે બહુ વૃન્દ દિસે અલિનાં,
વનમાં કુસુમાકરમાં ફરતાં. ૩૪

જવર પીડન મુક્ત થતાં દિસતાં,
શુભ ઉત્સવના દિન નિર્ગમતાં,
ઉપચાર યથાવિધિ આચરતાં;
જન જન્મ થયો શિતનો વદતાં. ૩૫

નૃપ મંદિરકેરિ સમીપ આવે,
કધ દેવ નિકેતનની નિકટે;
શુભ હારિત રક્ત પિળા દોપની,
દોપમાળ રચાય દોપોત્સવિની. ૩૬

વસન્તતિલકાટ્ટત્તમ.

પોતાતણા પ્રિયતણી સિતકાર્તિ રૂપી,
જ્યોત્સ્ના જવાથિ વિધુરા પટરાણિ જેવી;

છે તેનું અખીલ થાય છે એવું પણ મનાય છે. સરજ-
સમપહાયકેતકીનાં પ્રસવમુપાન્તિકનીપરેણુકીર્ણમ્
(કિરાતાર્જુનીયમ)

ન્યોતિષ્મતી રજનિ તારક ખેરવીને,
હાળે શું ? અશ્રુપુર આ શરદન્ત કાળે.

૩૭

ગીતિ.

નેત્રે ધન્દીવરને, સ્તન પ્રદેશે જીભા કમલકોષ;
વદને શરત્ શશીને, સુન્દરિયોએ મનોહર ધરી વેષ. ૩૮
બકુલ બન્ધૂક પુષ્પે, બલાહ નિર્મલ તનુ બલાહકશ્મી;
બાલિશ બિસ પ્રસૂને, રંજિત બાળા શરદ્યંદ્રિકાથી. ૩૯
ચુક્તા નવ શણુગારે, કુલવધુઓ લલ્લ લિલાવડે તાળી;
નૂપુર સિન્જિત સાથે, મંગલ દ્વંગાતણાં દીસે ગાતી. ૪૦
પાકેલાં ક્ષેત્રોમાં, વસતા શુકને ઉરાડવા કાળે;
કર્ષકજનના સોરે, ગાજી રૈંછે દિગન્તરો સાંગે. ૪૧

મત્તમયૂરવૃત્તમ્.

ચંદ્રે ધોળી સ્વચ્છ રૂડી શર્વરિ વાળી,
પદ્મે હંસે શોભિત વારિસ્થળવાળી;
પુષ્પોથી આમોદવતાં કાનનવાળી,
સર્વેને હો ! સુબ્રુ ! શરત્ આ સુખવાળી. ૪૨

॥ ઇતિશ્રીઋતુવર્ણને શરદ્વર્ણનમ્. ॥

(૩૭) શરત્માં એટલે ધણુકરીને નવેમ્બરમાં તારા ધણા ખરેછે
એવું ખગોળવેત્તાઓનું મત છે. (૩૮) આ શ્લોકમાં વૃત્યનુપ્રાસ
છે (૪૨) મત્તમયૂર=“માતાયાસા” મત્તમયૂરે ગુરૂ અન્તે.

અથહેમન્તવર્ણનમ્.

ઔપચ્છંદસિકંઠુત્તમ્.

હિમને અતિશે વધારનારો,
વન અંબોજતણાં સુકારનારો;
રમણીય વન પ્રદેશ વાળો,
સર્પા હેમન્તહવે સમીપ આવ્યો. ૧

વંશસ્થવૃત્તમ્.

શરીર રે' રાશ મન પ્રમોદમાં,
તથા પચે ભોજન ભાત ભાતનાં;
દિને દિને ક્ષીણુ દિનો થતા જતા,
વધે ત્રિયામા રતિરાગ ને ક્ષુધા. ૨

પ્રભાતમાં શૈલ ઉરાડતાં તથા,
તુષારને વારિ કરી ખરાવતાં,
અપાર લાગે પ્રિય શીતકાળમાં,
સુવર્ણ શાં બાળ ગભસ્તિ સૂર્યનાં. ૩

(૧) ઔપચ્છંદસિકં અથવા માલભારિણી છંદ પણ ક-
હેવાય છે. = “સજ્જન” ગુરુ યુગ્મ અંતમાં ને “સભરાયા” ગણુ
માલભારિણીમાં. આ ઋતુમાં ઠંડી પડવાથી પદ્મ સૂકાવા માંડે છે.
વિલીનપદ્મઃ પ્રપતત્તુષારઃ (ઋતુસંહારઃ)

પડેલ ઉર્ણાયુનિ જળમાં ઝિણાં,
ઘુષાર બિન્દુ પ્રમદે! પ્રભાતમાં;
દિસે યથા તે વન દેવિયોતણાં,
મણી તથા મૌકિતકમંડનો સમાં. ૪

સદાય વા'તા અતિ શીત આશુગે,
ઠરી જતા વારિતણા સમુચ્ચયે;
વિભક્ત થાયે જળકન્દરા બણી,
ગિરિપ્રદેશે હિમથી તનૂદરિ!. ૫

તટદ્રુમોમાં પ્રતિઘોષ પાડતાં,
નદી તટે સારસ યુગ્મ આવતાં;
મરાલ ને અર્બક ચક્રવાકનાં,
રમે પ્રભાતે પુલ્લિન પ્રદેશમાં. ૬

પ્રસારતી શીતળ મન્દ વાયુને,
પ્રબોધતી ઉન્મદ પંચગાણુને;
વ્યતીત થાયે નહિ દીર્ઘ યામિની,
વિયોગિને દુઃસહ શીતકાળની. ૭

ધરી ધરી ધૈર્ય સદાય આશમાં,
રહેલિ બા' કાળાયિ વિપ્રયોગમાં;

(૭) અતિ શેષ પડે સ્વારે કામ પણુ ધણોજ વધી
પડે છે, જીવે ગુન્જર કવિ “દયારામ”. શીયાળાની રા-
ત્રિયો સંગીને પણુ નિર્વેદ ઉત્પન્ન કરે છે.

અશીત નિશ્વાસ મુકી મુકી બણી,
૨૩ નિશીથે વધુઓ પ્રવાસિની. ૮

ઠઠાર રાખી મન ધૈર્ય ધારતી,
જુરી જુરી કષ્ટિય કાળ ગાળતી;
*જાનંગ પીડાયકિ મૃત્યુ છે બહુ,
હિભાગમે પ્રેષિતભર્તૃકાલજી. ૯

† સુગંધવાન્ ચન્દન તૈલ મદિને,
નવાં વિશંગી અતનૂર્ણ વસ્ત્રને;
ધરીવળીઆભરણો બિંતીબિંતી,
વધૂ નવોઢા અવરોધમાં જતી. ૧૦

સકીર્ણ નાના શકલેન્દ્રનીલના,-
સમારૂડા ચદ્રક શુક્રા પિચ્છના;
ખરી જવાથી તરફુજ્જ સેવતા,
શિખી નથી તાણડવ નૃત્ય નાચતા. ૧૧

* વિયોગ સેવાથકિ. † સુગંધવાન્ તામ્બુલ તૈલ મદિને.

(૮) નિશ્વાસના વાયુ ગરમ હોય છે. નિશ્વાસાના
માશિશિરતયા મિન્નવર્ણાધરોષ્ટમ્ (મેઘદૂતમ્)

(૯) વિયોગીને ખરણુ પણુ મોંધુ થવાથી પ્રિય લાગે
છે. વરં વિયોગાન્મરણંવિયોગિનામ્ ॥

(અકુતકાઢયમે)

રથોદ્ધતાવૃત્તમ્.

ત્રાણિ પુષ્ટ કુચભારથી નત,
કેં વિલાસવતિ સુન્દરી સખ;
બાનુ ઔર્ણવસનો કૃષાનુને,
સેવિ સઘ હિમકાલ નિર્ગમે;

૧૨

પુષ્પિતાગ્રાવૃત્તમ્.

વિધવિધ રમણીય પિચ્છકેરી,
જતિરહિછે સુકલાયિ જેમની શ્રી;
અતિનિમિડ દસે પિહીત કુન્નરે,
તરવરની વસતા મયૂર આગરે.

૧૩

મંજુભાષિણીવૃત્તમ્.

ભરયૌવને પતિયકી તમ્બલી,
રજનીવિષે મદનથી દમાયલી;
પ્રમદાતણો સ્વર સુણીવિલાખનો,
શણુગારનેશું તજતાશિખાણુયો.

૧૪

(૧૩) શીતકાળમાં મયૂરોનાં પીછાં ખરી પડે છે એ સર્વ વિદિત છે.

(૧૪) મંજુભાષિણી="સજસાજ" અંતગુર મં-
જુભાષિણી.

‘દોષકલ્પન્દઃ

મન્મથભોધિ સુવાક્ય વિનોદે,
 પીત પયોધર મર્દન કાળે;
 રનેહધિ લાડ લડાવિ પ્રિયાને,
 આસવપાન અભીક કરાવે. ૧૫

ચુમ્બન ચિન્હ દિસે દયિતાને,
 શમ્પિલ પુષ્પ સમાન કપોળે;
 જાનુ પયોધરને ક્ષત લાગે,
 લક્ષ રહે ન રતોત્સવ કાળે. ૧૬

ચમ્પકમાલાવૃત્તમ્

સાસરિયે જે સધ ગયેલી,
 યૌવન મેદે મત્ત થયેલી;
 તે વધુઓનો કામ ન લેતો,
 તૃપ્તિ કહા આ શીતસમે તો. ૧૭

(૧૫) દોષક=‘ભાભભ’ જે ગુરુ દોષક અન્તે. વ-
 ધૂવર એકપીળને મધપાન કરાવે છે એ ચાલ પ્રાચીન છે.

(૧૬) આસવમત્તદંપતીને સુરત સંબ્રમમાં કંઈ પણ
 સ્મરણ રહેતું નથી.

(૧૭) ચંપકમાળા વૃત્ત=ચંપકમાળા “ભાભસગા” છે.

ઇન્દુવદનાવૃત્તમ્.

પત્રે મનોરમ્ય મનોપ્રિયાદિને,
આલિંગિ ઘૈશીત હરી વિભૂતિને;
વાયે સુવાસી અનિલ પ્રભાતનો,
કીડા પ્રસંગે પ્રતિકૂલ લાગતો. ૧૮

પ્રાતઃસમે પુષ્કળ ધૂમ્મસે કરી,
શૈલપ્રદેશે તમયુક્ત રે' બની;
તેથી અતિવ્યાકુલ ઘૈ મૃગેન્દ્ર ને,
વન્યદ્વિપો જાય વનસ્થલીવિષે. ૧૯

ઉપજાતિવૃત્તમ્.

તડાગના શીત જંજે કરીને,
વિહાર લીલા ન ગમે કરીને;
નિદ્રા તજીને હરિને હરીને,
વરે વિલાસીજનને હરીને. ૨૦

॥ ઇતિશ્રી ઋતુવર્ણને હેમન્તવર્ણનમ્. ॥

(૧૮) ઈન્દુવદના અથવા ઈન્દ્રવંશાન્ને ઈન્દ્રવં-
શા "તતજર" ભામિની.

(૨૦) આશ્લોકમાં પાદાન્તકયમક છે.

અથશિશિરવર્ણનમ્.

સુન્દરીછન્દઃ

હલિની કુસુમોયિ શાભતો, તતુ મેઘાસ્તરણે વિરાજતો;
શિશિરોત્તર કાલ શૈલ્યનો, સખિ ! સંક્રાન્તિતણે દિને થયો. ૧

ઉપજાતિવૃત્તમ્.

અકાલ અમ્બોધર વાયુ યુક્ત,
અસહ આ ઉત્તર શીતકાલ;
પત્રોતણો તેમ વિયોગિયોનો,
આ કાલ વા'લિ ! પ્રલય પ્રમાણો. ૨

અમ્બોજિનીના ણિસ તન્તુ જેવા,
મૃદુ પરાગી રુદ્ર રાગવાળા;
પામ્યા રૂડા કેસર તન્તુઓની,
સીમાન્ત રે' સૌરભથી સુવાસી. ૩

વિશાળ આ કાલનિ શર્વરીએ,
શશાઙ્કુની શુભ્ર સિતાનિ પેરે;
જાયે વૃથા ના ઉપભોગ થાતાં,
હા ! યૌવનો પ્રોષિતભર્તૃકાનાં. ૪

(૧) સુન્દરી છંદ. આને વૈતાલિય અથવા વિયો-
ગિની વૃત્ત પણ કહે છે—પ્રથમે “સસંગ” અને ગુરૂ, દ્વિતીયે
“સામરભાગ” સુન્દરી.

ક્ષીરાણુંવે મંચનથી થયેલા,
ઘોળા રૂડા શીણુ સમૂહ જેવા;
કાર્પાસથી શોભિત સીમ ભાગ,
જેવા દિસે શંકર અટ્ટહાસ. ૫

નભસ્થલે આ હિમકાલમાંહે,
કદા કદા વાદળ રે' પ્રદોષે;
પ્રચણ્ડ શીજો વનવાયુ વાય,
વધુ વધે શૈત્ય ન કાલ જાય. ૬

પ્રચક્ત સ્થળેથી વહિને પ્રવાહો,
ભેગા થયેલા જલના સમૂહો;
હરી જતાં વાતથી શૈત્યવન્ત,
વિભક્ત થાયે ગિરિસન્ધિ બન્ધ. ૭

ઘોળા રૂડા સ્ફટિક બિમ્બ જેવા,
મુક્તા સમા મત્ત મનંગળેના;
તુષાર મુક્તાકણ્ય મોક્ષાવે,
વિદેશિ મેધ પ્રમદા રિજાવે. ૮

અત્યુગ્ર આ કાલતણો સમીર,
અકાલ આ દુર્દિનને પયોદ;
પડે પ્રભાતે હિમજે અપાર,
સૃષ્ટિશ્રીને તે ફળદા ન થાય. ૯

(૭) જળ હરીજતાં વિસ્તાર પામે છે અને તેથી પથ્થ-
રને પણ ફાડી નાખે છે એવું રશાયન શાસ્ત્રકારોનું મત છે.

ઢી પ્રભાતે પતિ વંત્ર ભાણી,
વિલાસિની ધમ્મિલને સમારી;
સુવર્ણનાં કર્ણ વતંસ ધારે,
મુખપ્રભા દર્પણમાં નિહાળે. ૧૦

આસંગ નિર્દયિ બાંધવાને,
કાડેલિ રાત્રે કઠિમેખલાને;
ધારે નવોઢા વધુઓ વિલાસી,
શોધી પ્રભાતે અવરોધમાંથી. ૧૧

રતિ પ્રમત્ત પ્રજને પ્રમાણી,
કરી તિરસ્કાર કહે પ્રમાદી;
અલકતકે આદ્ર પદ પ્રહારે,
મુઝા છપ્પીલિલ પ્રણય પ્રકોપે. ૧૨

આવાસના પાદપને દિપાવે,
કેકા સ્વરે કાનનને ગમ્મવે;
પામી નવો બહુ કલાપ પૂરો,
મનોમ લાગે વનના મયૂરો. ૧૩

નવા રતિરાગ કરાવનારી.
વનપ્રિયાઓ પણ માન ધારી;
ન વારતી રાગ કરાવનારી,
સપત્નિયોના મદને ઉતારી. ૧૪

(૧૩) વસન્ત આવતાં મયૂરને નવાં પીચ આવે છે.

(૧૪) આ શ્લોકમાં પાદાવૃત્તિયમક છે.

વંશસ્થાવિલમ્

પ્રિતે ગૃહી માત ઉછંગ સંગને,
નયાવતા ચંચલ ચાર પુન્ચને;
શિખરિડના બાલધિ નૃત્ય નાચતાં,
પુરે પકણે રમણીય લાગતા. ૧૫

ઠરી જવાથી જળ સાતુ ગિપરે,
તથા પડન્તા હરનીશ ધૂમસે;
સુકીર્તિકેરં સિત છલ સેવતા,
મહીધરે ભૂપતિ શા વિરાજતા. ૧૬

इन्द्रवंशावृत्तम्.

આછાં થતાં અમ્મુજને વિલોકને,
ખેડેલ શાક્રાતુર હંસ યૂથને;
વિસ્તર્યુ જેના તટમાં પ્રભાતમાં,
કાસાર એવાં નવ મોઢ આપતાં. ૧૭

मालिनीवृत्तम्.

કનકવલય હસ્તે નૂપુરે પાયધારી,
સજ થઇ અવરોધે કાન્ત કાન્તા જગાડી;

(૧૫) બુવો આવોજ ભાવ:—મુહુર્મુહુર્નર્તિતચારુ

પુચ્છમ્ (કુમારસંભવમ્)

નમિ અનુમત લેતાં “નગીધુ” કે’ વિકાસે,
રજનિ અવધ યાતાં સ્વામિને કા રિઝાવે. ૧૮

હરિणीવૃત્તમ્.

શિશિર ઋતુના શીળા શીળા સમીરણુ વેઠિને,
સરસિ જલમાં સૂકાતા આ નવામ્બુજ કાપને;
સજલ નયને સંભારે છે પ્રવાસિ વિલોકિને,
ચિર વિરહથી પીડા સે’તા પ્રિયા મુખ પદ્મને. ૧૯

શિખરણીવૃત્તમ્.

ધનન્ધ્યાયા વાળી નવલ લવલી યુક્ત તરની,
નિકુન્જેમાં બેસી નિઃશ્વ સુખમાં રાત્રિ વિગમી;
યતાં પ્રાતર્વેલા હરિણુશિશુ જ્યાં રસ્મિ રવિનાં,
પ્રિતે સેવે એવાં વન જન મનોગમ્ય દિસતાં. ૨૦

અપરવક્ત્રમ્.

હૃદય સમ હિમાદ્રિના તથા,
સ્થળ રૂપ સંભવ ચન્દ્રકાન્તના;

(૧૯) હરિણી—સુતનુ હરિણી “નાસામારા સલગુ”
સદા ગણો. (૨૦) શિખરણી—યમાના સામાલા ગુર શિ-
ખરણીમાંહિ ગણિયે. (૨૧) અપરવક્ત્ર—પુષ્પિતાઆથી
દરેક ચરણમાં એક અક્ષર ઓછો હોય છે.

શિશિર ઋતુતણે પ્રભાત તે,
સુખકર દમ્પતીને ગણાય છે.

૨૧

રથોદ્ધતાવૃત્તમ.

સેવિ યોગિજન વન્હિ વેદિકા,
દીન જાનુ હૃદયે ધરી તથા;
કામસક્ત જન કાષ્ઠ ગાળતા,
સેવિ પીવર પયોધર ક્ષપા.

૨૨

જ્યાં ન દીપક શિખાય ડાહલી,
એવિ ગૂઢ વસતીવિષે વસી;
દમ્પતી સુરત સૌખ્ય ભોગવે,
શાન્ત આ શિશિર શર્વરીવિષે.

૨૩

દીર્ઘ કાલથિ થયેલ વેઠિને,
સ્વામિના વિષમ વિપ્રયોગને;
પાણ્ડુ આનન વિયોગિનીતણાં,
ભાસતાં ઉપતણા શશી સમાં.

૨૪

વાસ મિષ્ટ રસની પ્રસારતા,
મંજરી ધવલ શૃંગ ધારતા;
ઈક્ષુ દંડ પરિપક્વ શોભતા,
કામના પ્રબળ આપના સમાં.

૨૫

૨૫ શિશિરાન્તમાં શેલડી પાકે છે.

शम्भरारि विजय प्रभोधतो,
 सर्व कानन तरू द्विपावतो;
 धारतो ललित रक्त पत्रने,
 नेत्रहारी भधुद्वत भो'रने. २६

धूटता किसलय प्रवालथी,
 भो'रनी नवल मंजरीधकी;
 आश् आभ्रतल्लि भीठि वासथी,
 गन्धवान् धध रछे वनस्थली. २७

आवियो भधु समीप धारिने,
 लुलुं पर्णुं इपि वस्त्र छांडिने;
 सैा मनोरु तरे पक्षवे। धरे,
 सुलु ! मन्मथ वधाध करणु. २८

इतिश्री ऋतुवर्णने शिशिरवर्णनम्.

અથવસન્તવર્ણનમ્.

સ્રગ્ધરાવૃત્તમ્.

ગાયે છે શુભ જેના યશ પરભૃતિકા નાયિકા મંજુનાદે,
શીળા અમ્ભસ્તુષારે મલય ગિરિતણા વાયુ કીર્તિ પ્રસારે;
જેને અગ્રે દળે છે ધનતર ચમરી ભૂંગના વાધવંત,
એવો સ્ત્રીસૈન્યનેતા સ્મરસખ સુભગો આવિયો આવસન્ત. ૧

વસન્તતિલકાવૃત્તમ્

મધ્યાન્હમાં પ્રખળમન્મથને પ્રભેધી,
પ્રેમીતણાં મન કરે સુરતાભિલાષી;
એવા વિહારિજનને સુખ આપનારા,
આવ્યા વિલાસિદિવસો મધુમાસના આ. ૨

પુષ્પોતણાં ધવલ મંડન ધારનારી,
લીલાં સ્તનાંદુકથિ શોભિત વક્ષ્યાણી;
સંપૂર્ણ ગાત્રથિ વિલાસથિ મોદ દેતી,
કોનું હરેન મન માધવની વનશ્રી ? ૩

(૧) સ્રગ્ધરાવૃત્ત=સાને સાતે યતી જે “મરમન
યયય” સ્રગ્ધરા તે પ્રમાણે.

(૨) વસન્તતિલકા=મણે વસન્તતિલકા “તમળ-
જગા”જે. વસંતના દિવસો કામોદિપક છે. દંદાનિ લૌ-
લ્યમમજન્ત વિમોહિતાનિ. (પાર્વતીપરિણયમ્)

ઉન્મત્ત કેલિક્ષ કલાપિ પડંધિયોના,
 અવ્ય સ્વરે સતત ગર્જત યૈ રહેલા;
 ક્રીડાસરોવરયિ શીતલ મધ્ય વાળા,
 રમ્ય પ્રદેશ વનના શ્રમ ટાળનારા. ૪

કિંચિત્સમીરયિ વિલોલ વન કુમેની,
 શાખાવિષે વદતિ અન્યનૃતા વિલોકી;
 શીળા તથા સુરભિ દક્ષિણ વાયુ ભેટી,
 હા! પાન્યની ધિરજ માધવમાં ન રે'તી. ૫

છાયાવતી શિશિર અદ્રિતલાટિયોમાં,
 ટાળાંધિ સેવિત વિધૂરિ મયૂરિયોનાં;
 સન્માન દે મધુર કણ્ઠયિ હર્ષ પૂર,
 નૃત્યોપહાર કરિ * માધવને મયૂર. ૬

જેમાં ન સૂર્યકર પામિ શકે પ્રસાર,
 જ્યાં મંદ વાયુ સુરતશ્રમ ટાળનાર;
 જ્યાં વારિયન્તથકિ મંદ હિંદે તુપાર,
 એમાં વિલાસ વન શોક શમાવનાર. ૭

તીરે હૃદ્યાં તરકદંબકના પરાગે,
 જેના પ્રદેશ પરિપૂર્ણ છવાયલા છે,

(૬) મયૂરિયો સાથે મયૂરનાં ક્રીડનો સર્વદા આનંદ-
 કારી જાગે છે. મણિમુકુટદ્વોચ્છિલ્લ;કદમ્બે નદતિ સપ-
 ન વધૂસસ્ર:શિલ્પળી. (ઉત્તરરામચરિતમ્)

જ્યાં સર્વદા જલવિહંગમનો વિરામ,
 છે એવિ પૂર્ણ સરિતા નયનાભિરામ. ૮
 હારે રૂપાળિ હરિચન્દનનાં દ્રુમેની,
 કુન્જો રૂડી મધુર માધવિ કમિનીની;
 લીલાં લતાગૃહ રૂડાં નવમલ્લિકાનાં,
 શાભે મનોહર સરોવરના તટોમાં. ૯
 વર્ષાવતી મધુ રસાલનિ મંજરીથી,
 મત્ત દિરેક્ષ કલકોક્ષિતે ઉરાડી;
 ઉત્પૂલ્લ પુષ્પ મકરન્દયિ ગન્ધિ થાતો,
 પ્રાતઃસમે મલયમારત મંદ પાતો. ૧૦
 વાયુનણા સહજ સંગથિ ખિન થાતી,
 રાતા વળી અધર પલ્લવથી સુહાતી;
 પ્રેમાન્ધ થે મધુપને મકરન્દ પાતી,
 દેખાય માધવિલતા અભિસારિકા શી. ૧૧
 ધ્રાણેન્દ્રિને પ્રિય અપાર મિઠી સુવાસે,
 શુભ્રાંશુના શકલ શાં અતિ શુભ્ર પુષ્પે;
 વાધ્યાં વળી નવલ કુન્દ કલા'ર તેણે,
 લાગે મનોરુ કુસુમાકર આ વસન્તે, ૧૨

(૧૧) લતાઓને સ્ત્રીઓની ઉપમા આપવાનો સંપ્રદાય છે. શ્રુતિમુખમ્રમરસ્વનગીતયઃ।કુમુદકોમલદન્તરુચો-
 વભુઃ॥ ઉપવનાન્તલતાઃપવનાહતૈઃ। (રघुवंशम्)

પામે ભરાભવ મનોહ કપોલ રાતા,
ભાક્ષા અલકતક અને અધરાડુંનાના;
પ્રત્યૂપ બાળ અરણોદય રાગ જેવાં,
પામ્યાં નવાંકુર પલાશ પલાશ તેવાં. ૧૩

જે હંતપત્ર સમ ઉદ્વસિત પ્રવાહે,
આદિલ બાલકર હેમ સમાન રાગે;
ઉદાનમાંહિ ઉદ્યાચલ પેર શોભે,
ખીલી રહેલ સખિ ! અંપક આવસન્તે. ૧૪

પામી વસન્ત ઋતુના સુખિયા દિનોને,
પામી વળી નવિન પલ્લવ અંકુરોને;
પામી રસાલ અનુકૂલ વિહાર યોગ્ય,
ભર્તા તથા ન આતિમુક્તલતા રિઝાય. ૧૫

આપી પ્રસૂતતણિ વાસવને વધાઇ,
શાલી સિલાં હલવડે પરિપૂર્ણ છાઇ;
સંકેતયોગ્ય રચિ કામુકકાળ કુન્ન
થે માધવી પ્રિય રતિ રમરને વિશેષ. ૧૬

સ્વેચ્છાધિ કેરવવિષે રમિ શર્વરીએ,
પ્રાતઃ સમે કમળતું મધુ ચૂસિ લેને;

(૧૪) આ ઋતુમાં અંપક પુષ્પની શોભા ઉઘડે છે.
મધ્વાતાન્નેતરુણ્યા મુખશશિનિ ચિરાચ્વંપકાન્યદ્યમાન્તિ.

(રત્નાવલી)

પુષ્પે પ્રકૃષ્ણ વનમાં ફરતાં લગાર,
લેતા ન તૂંપિ મધુમાસતણા દિરેદ્દ. ૧૭

સંધટ થાય લતિકાગૃહ વાટિકામાં,
ઘાડાં થતાં દલથિ વૃન્દ મહીરહોનાં;
જ્યાં વાસના મલયના અનિલ પ્રસારે,
એવાં વને રમર સરાગ કરે જનોને. ૧૮

જ્યાં પદ્મ કેસરથિ વાસિત કણ્ઠવાળા,
હંસોતણા કલ રવ સ્વર સંભળાતા;
જ્યાં હંસિ પદ્મથિ ઉરાડતિ પરપદોને,
એવાં જળાશય કરે સુખ પાન્યકોને. ૧૯

મુગ્ધા વધૂ યુવતિ અન્યજના અનેક,
આશા ધરી ઉરવિષે પુજતાં વિશેષ;
ઉદ્યાનમાં મકરકેતનને ઉમંગે,
આભૂપણો નવલ અંશુક ધારિ અંગે. ૨૦

આનંદદા મધુર ઉત્તમ અર્જુનાના,
શ્રોત્ર પ્રિય સ્વર સમાં મણિપરોના;
ચક્રાંગ કૂજનયકી રમણીય લાગે,
પદ્મે મનોગ કમલાકર તીર આળે. ૨૧

(૧૯) જળાશયોમાં હંસાદિ પક્ષિઓનાં આવાં ક્રીડન
સ્વાભાવિક છે. જુઓ. एतस्मिन्मदकलमल्लिकाक्षपक्ष
વ્યાધૂત સ્ફુરદુરુદળ્ડપુન્ડરીકાઃ (ઉત્તરરામચરિતમ્)

આ દિગ્વધૂ-મુકુર શા સર માર્ગમાંથી,
 મુક્તા ભર્યા મૃદુ મૃણાલ કરે નતાડી;
 આવે શુ ! મોદ ભરિ મન્મથકેરિ જાયા,
 પ્રદુમ્નઆસતમ માધવને વધાવા. ૨૨

તીરે તમાલ તર પલ્લવને ધણેરાં,
 સંઘટ પામી નવ પલ્લવને થયેલાં;
 નાચે મયૂર મતિથી ધન કાળની ને,
 વિશ્લિષ્ટ થાય વણિ દીન રથાર્જુ દા'ડે. ૨૩

કીડાથિ ખિન્ન થઈ સમ્ભ્રમથી છુપાતી,
 આલિંગનો સુતનુ ગાત્રશુ પામવાથી;
 સંઘટ પત્રથિ કરેબ્રહ્મ પુષ્પ આજે,
 સૌભાગ્ય દે અધિક કામિનિ કેશપાશે. ૨૪

જ્યાં મંદ વાયુ નચવે તર ને લતાઓ,
 કીડાઈ છે જળથિ ઉક્ષિત જ્યાં શિલાઓ;
 જેનાં ઘણાં તિમિર પૂર્ણ ગુહાગૃહોમાં,
 રે' તાણડવો મયિ નિરન્તર બહિંયોનાં. ૨૫

કાન્તાતણા રચિર ઉજ્જવલ હાસ્ય જેવાં,
 સૌગન્ધવાન્ કુસુમથી ગિરિમલ્લિકાનાં;

(૨૨) કામદેવનો મીલ વસંત છે. જુઓ. વ્યંતાર્કિસર્વ-

તુલ્યનેવનેમધુંસ્વમિત્રમન્નાનુસરન્નિવસ્મરઃ(નૈષધીયચારિતમ્)

દેખાય હાસ્ય કરતાં લઘુ શૂર્જા જેનાં,
એવા હરે ન મન બૂધરરાજ કેનાં ? ૨૬

વારી વિહાર સમયે નવ-યૌવનાના,
વક્ષપ્રદેશયિ કપોલયિ કુંકુમોના;
ઘોયાયિ લેપ તરણાર્ક સમાન રાતાં,
લજ્જા હરે સુતનુની જલ દીર્ઘિકાનાં. ૨૭

સન્ધ્યા સમે વિરલ દુઃખયિ ખેદ પામી,
રોકે જતાં અધિક નેહયિ કપ્પડ ઝાલી;
કલ્પાન્ત એમ કરતી તજતાં અથાગ,
લેતો પ્રિયા મુખનું ચુમ્બન ચક્રાક. ૨૮

કસ્તૂરિકા મલય ચન્દન રક્ત ચાર,
ગોરોચના અગુરચન્દન દેવદાર;
કર્પૂર યુક્ત કરિ ચન્દન ચંચલાક્ષી,
વૈદગ્ધ્યથી રચતિ પત્રલતા રૂપાળી. ૨૯

પેરી વધુ વસન ચિતિત રાજહંસે,
ધારી નવીન મણિનૂપુર તાલપત્રે;

(૨૭) કપોલ તથા સ્તનપર કુંકુમ લેપ કરવાનો સંપ્રદાય પુરાતન છે. વૈદગ્ધ્યંજહતિકપોલકુઙ્કુમાને (માલતીમાધવમ્)

(૨૯) કસ્તૂરી આદિ લેપન પણ કરવાનો સંપ્રદાય છે.

જુઓ. કસ્તૂરી મકરી પયોધરયુગે ગણ્ડદ્વયેવ શ્રિયઃ

(૨૫ ને ૨૬ નું ચુમ્બ છે.) (પ્રસન્નરાઘવમ્)

હિદાનમાં વધુ વધૂચિત કો વિલાસ,
જાએ સરાગ રમવા કરિ અર્ક-રાગ. ૩૦

આરક્ત પક્ષવ રૂપી અંધર પ્રભાથી,
પુષ્પોનિપંક્તિ રૂપિ મૌકિક માલિકાથી;
સંભ્રાન્ત થી ભ્રમર પંક્તિ તજી લતાને,
સેવે વિહાર કરતી નવયૌવનાને. ૩૧

સંતાયલી પ્રણય કોપથી વલ્લભાને,
માર્ગે જતા રસિક વલ્લભ શોધવાને;
અર્ધોપભુક્ત, કુરોચિ વિલાસ ઘેલાં,
સંભ્રાન્ત યાય દલ દેખિ લવિંગ કેરાં. ૩૨

લીલાં વિચિત મૃદુ પક્ષવ આવવાથી,
મીઠી ગલનિત મધુ મંજરિ ધારવાથી;
ઉત્કંઠિત પ્રણયરાગવિષે કરન્તો,
આ આત્ર કોકિલતણા સ્વરથી સુહાતો. ૩૩

કીડાહ છે પુલિન પદ્ય પરાગવાળા,
અંબોજ સુત્ર અશનાહ મધુ પ્રસૂતા;
આવાસ યોગ્ય લતિકા ગૃહમાં મરાલ,
રે' હંસી સાય સરના તટમાં સદાય. ૩૪

(૩૦) આવાં વસન યૌવના સ્ત્રીઓને અતિપ્રિય હોય છે.

વધૂદુકૂલં કલહંસલક્ષણમ્. (કુમારસંભવમ્)

(૩૪) હંસીને હંસીઓનો અતિ આસંગ હોય છે.

શેફાલિકા રજનિગંધનિ વાસવાળી,
ઉત્કંઠિતા પ્રણયરાગ કરાવનારી;
રાક્ષ સમાન મધુમાસનિ સેજ-રાત્રી,
ગાળે યુવાનજન કેલિગૃહે નતાડિ; ૩૫

સંભોગનું સુખ યથેચ્છિત ભોગવીને,
તૃપ્તા મર્મલવ યુક્ત વિલાસિનીને;
આમોદવાન્ સર કુશેશયના પરાગે,
બનાધિ આપ્તતમ શીતસમીર લાગે. ૩૬

સિન્દુર વર્ણિ ગજભોતનમાળ ધારે,
વેણી સુગન્ધમય પુષ્પવડે સમારે;
ધારે કટી પર વળી મણિ મેખલાને,
સન્ધ્યાસમે સુતનુ સાસરિએ જવાને. ૩૭

વારી પ્રવાહધિ રિઝે ગજરાજ નાના,
નાના વિધે સુરતરાગતણા રસીલા;
શીલાનુ સેવન કરે સુખ આપનારી,
નારી નરો સુરતના શ્રમને નિવારી. ૩૮

જુઓ. इह रमयाति हंसीं राजहंसोरिरंसुः (નલચમ્પૂ)

(૩૬) કીડા પછી પવન અતિ પ્રિય લાગે છે એ

સ્વાભાવિક છે. शीप्रावातः प्रियतम इव प्रार्थनाचाटुकारः

(મેઘદૂતમ) (૩૮) આ શ્લોકમાં સિંહાવલોકન રીતિ છે.

દ્વૃતવિલંબિતદ્વૃત્તમ્.

નરમણી રમણી સહ કો કરે,
રતિ વિલાસ વિલાસ વનોવિષે;
ભવનમાં વનમાં પુર સન્નિધે,
ઉપવને પવને સુખ સાંપડે. ૩૯

ચરણ તાડનથી યુવતીતણા,
કુસુમનો નવ ઉદ્ભવ પામતા;
વિઘટ પત્રનિ છાયવિષે કરે,
તર અશોક અશોક સશોકને. ૪૦

તજતિ શૈશવ પુષ્પવતી થતી,
રચિર મોહક* યૌવન પામતી;
ધરતિ સંગવડે સહકારના,
વિરલતા ન લતા નવમલ્લિકા. ૪૧

જલવિહાર કરી સર તીરમાં,
કર કરેણ્ણતણા ધરિ કંઠમાં;
વિગમતો બહુકાળ વિલાસમાં,
ફલિનિ કુન્જનિ કુન્જર છાયમાં. ૪૨

રમતિ કન્દુકથી યુવતીતણાં,
વલય નૂપુર ધોષયિ ગાજતાં;

(૪૦) અશોક પાદતાડનથી પુષ્પિત થાય છે. શ્રુઓ
તત્પાદામ્બુજતાડનૈરપિવિનાકંકેલયઃપુષ્પિતા(પાર્વતી.પ.)

ધવલ નીલ લતાગૃહ શોભતાં,
 મુકુલથી કુલથી મધુપોતણાં. ૪૩
 લલિત પદ્મવ ગાત્ર વિલાસથી,
 નમિ નમી સુખ સંગનુ આપતી;
 વન લતા રિઝવે દધને મધુ,
 સુખદ માધવ ને ધવને વધૂ. ૪૪
 શ્રમથિ દુઃસહ વારિવિહારના,
 શ્રમિત દમ્પતિનો શ્રમ ટાળવા;
 મદનપીઠ પિયંગુ લતા રચે,
 વિખરતાં ખરતાં કુસુમોવડે ૪૫
 સુતનુ રક્ત નવંશુક પેરિને,
 સુરભિ ધૂપથિ કેશ સમારિને;
 ધરતિ કેસરમંજરિ કર્ણુમાં;
 કુવલયો વલયોચિત હસ્તમાં. ૪૬
 વચન ભંગ થવાથિ રિસાયલી,
 સુતનુને નિજ સંગ તણ જતી;

(૪૩) કંદુકથી રમવાનો ચાલ પૂર્વનો છે. બાલ્યેકૃતં કન્દુકતાડનેષુ શ્રમં મૃગાક્ષી બહુમન્યતેસ્મ (વિક્રમાઙ્ગ-ચરિત) બધા દ્રુતવિલંબીતમાં પાદાદિયમક છે.

(૪૬) વસન્તમાં રક્ત વસન વિશેષે કરીને પેરવામાં આવે છે. વાસોવસાના તરુણાર્કરાગમ્ (કુમારસંભવમ્)

प्रणुमि कामुक लै कर कंकभां,
विनयता नयताल्लिनि कुञ्जभां. ४७

कुसुम भञ्जरिभां मन मानशे,
वणि मने मणतां भमता जशे;
न मुकशो पद रे' पिडा मानभां,
हुरितभा'रितभाल्लिनि कुञ्जभां. ४८

अधर पल्लवना भधु पानना,
मदधि मत्त यता भधुपो सभा—
रमणुद्धस्त निवीथि निवारती;
नयनिता यनिता रति लीतिथी. ४९

अभर पादयि ताडित पद्म शां,
अभ जलार्द्र यतां सुरतान्तभां;
दशन दंषित आनन भासतां,
कमल कोमल को युवतीतलां. ५०

पद अलकतक जिन्दुधि शोभतां,
वपुतला रभर ताप निवारतां;
विकल दम्पतिने सुषदा यतां,
शशिकरे शिकरे जल यन्त्रनां. ५१

(४८) नवोद्धाने रतिनो बहु भय होवाथी ते तेनो अ-
नादर करे छे. नाभिदेशनिहितः सकम्पया शंकरस्य रु-
रुधे तथा करः (कुमारसम्भवम्)

વિપુલ વક્ષયિ ઉન્મદ અંગના,
કરતિ મોદન ચિત્તનુ કામિના;
જુજ્જ્વલતા પ્રતિરોધયિ વાગતાં,
વક્ષયથી લયથી સુરતાંતમાં. ૫૨

નયિન યૌવનવાળિ વસન્તમાં,
વનલતાયુક્તિ બન્ધન પામતાં;
રસ ભર્યા વનપાદપ સિંચતા,
જલ તરંગ તરંગયિ વાયુના. ૫૩

મુદિત થે મળવાયિ વધૂલતા,
સ્વઉપકારિનિ ધારિ ગુણુચતા;
યશનુ ગાન કરે શુ વસન્તનાં,
તર કદંબ કદંબયિ ભૂંગના. ૫૪

મધુતણા દિન દુઃસહ માનતી,
મુદિતિના અલકોચિત પુષ્પથી;
પથિકનાં મનને અમુઝાવતા,
કુરવકો રવ કોકિલ યુગ્મના. ૫૫

(૫૨) કંકણરવ મોદજનક હાય એ વાસ્તવિક છે. જુઓ.
“અતિ પ્રિય તને નતાંગિ, મોદજનક વાળિ મને સુરત કાળે;
કરકરભે નયિ ધરિયાં, એવાં કૃશતનુ! મણિવલય શાને.”

(ચન્દ્રાપિડસંભવમ્)

(૫૫) કૃશવક પુષ્પને વસન્તમાં સ્ત્રિયો ચોટલામાં
પેર છે. જૂઠાપાશે નવકરુવકં ચારુકર્ણેશિરીષં.(મેઘદૂતમ્)

મહન માહ ન મા'નન વારતા,
કિતવ સન્ત વસન્ત(વષે મતા;
ન રજ ધીરજ ધીમત ધારતા,
શુ' કરિએ કરિએ શઠને તદા. ૫૬

રુચિરાછન્દઃ

મધુદૂત રસ પી મત થયેલી રતિરસ બેલી પરબૃતિકા,
સહજ સહજમાં નરકોકિલ શુ રાગ કરી થઇ રતિકલુષા;
આમ્ર અશોકની કુન્નેમાંથી વૃન્દ ઉરાડી મધુકરનાં,
સંક્ષોભ બધે વનલેખામાં કરી યાય અનુમત સુરતમાં. ૫૭

વૈતાલિયવૃત્તમ્.

મધુમાસ વિષેજ માધવે, વિરહીનાં હૃદયો ધ્રિકાવવા;
નવ પલ્લવને નવાંકુરે, વનનાં પાદપને પ્રબોધિયાં. ૫૮
કુવ કેતકિ ગર્ભ કામલ, હૃદયોને દળવા પ્રિયાતુરાં;
મધુમાસજ માત પૂર્ણ છે, સુભગે! પ્રેષિતભર્તૃકાતણાં. ૫૯
કુસુમોર્જમને બતાતણે, દલરાગે દુભને દ્રવી જતું;
હૃદય પ્રણય પ્રલાપથી, સુભગે! પ્રેષિતભર્તૃકાતણું. ૬૦

(૫૭) કોકિલાઓ વસંતમાં આમ્રરસ પી સ્વચ્છંદ કી-
ડન કરે છે. વૃત્તં પ્રિયામિર્ બહુમાનપૂર્વમાસાદ્યચૂતાસવમ-
ન્યપુષ્ટાઃ (પાર્વતીપરિણયમ્)

પુરનો વન દેવતાતણી, મધુ વાંચ્છ કુસુમ પ્રપાતથી;
 કરિપાંડુર દિગ્પરાગથી, વણિ દિક્પાલ રિઝવતો સખિ ૬૧
 નવ પક્ષવ રાગ પામતી, લતિકાને શિખવાડવાવિષે;
 રતિ વિશ્રમ નૃત્ય ચાતુરી, નિપુણાચાર્ય થયો સમીર છે. ૬૨
 મધુર સ્વરથી પતલિણો, યશ ગાતાં મધુમાસના કરે;
 જનને સુરત પ્રવૃત્ત જ્યાં, વન એવાં વરધેલિને ઝમે. ૬૩
 તનુ અંબર પુષ્પ કંચુકી, ધરિ પુષ્પાભરણો પ્રમત થી;
 કુસુમાકરમાં વધૂ રમે, રતિરાસ પ્રજને સહાય હૈ. ૬૪

વસન્તતિલકાવૃત્તમ્.

પ્રેમપ્રમુગ્ધ વણિ પુષ્પવતી ધ્યેલી,
 ગોપાલ નારિ સમ મોહવિષે પડેલી;
 એવી લતા રિઝવતો વિવિધ પ્રકારે,
 આપો વરોર ! વર માધવ તે તમોને. ૬૫

इति श्रीऋतुवर्णने वसन्तवर्णनम्.

(૬૫) શ્લેષાલંકારઃ માધવ=કૃષ્ણ અને વસન્ત.

અથગ્રીષ્મવર્ણનમ્.

અનુષ્ટુપચ્છન્દઃ

પુષ્પાદિ કાનનશ્રીનો, પૂર્ણ સમૃદ્ધિ કાલ જે;
સન્ધ્યા રાત્રીવિષે રમ્ય આવ્યો તે ગ્રીષ્મ આ પ્રિયે । ૧

પુષ્પિતાગ્રાવૃત્તમ્.

આતિ રૂચિર નિદાધ દીર્ઘ દા'ડા,
વળિ શશિશીતસિતાધિ રમ્ય દોષા;
વન સલિલ વિહાર યોગ્ય વાર્ણિ !
સમય રૂડો નરેનારિને વિહારી. ૨

દિનકર કર ના પ્રવેશ પામે,
પ્રખર સમીર ન જ્યાં કદાપિ વાયે;
હરિ સુરત કરે વરોરૂ । એવાં,
ક્ષિતિધર સન્નિધનાં વનાંતરેમાં. ૩

વન ગજ રહનચ્છદે ઝરન્તા,
દ્રુમ રસની ગૃહિ વાસ વાયુ વા'તા;
સુભગ અમલ ઝલ્યું જ્યાં ઝરન્તાં,
કરિ કરતા વનમાં વિહાર એવાં. ૪

(૨) પુષ્પિતાગ્રાવૃત્ત—પ્રથમ ચરણમાંકિ “નાન-
રાયા” “નજ જરગા” ગુણુવંતિ પુષ્પિતાગ્રા.

અવિરલ દલ વાળિ ડાળિયોના,
વિપુલ પરસ્પર બન્ધને સુહાતા;
તરૂં વર સમવાયમાં ઉ નાળે,
પણુ વનઅંતર શીત રે' સદાયે. ૫

સલિલ સમ જળાય અંડ તાપે,
જ્વલિત અરણ્ય સિમા નિદાધ કાળે;
હરિણુ કુલ પરિશ્રમ પ્રદેશે,
કરિ કરિ ધાવન શાન્ત થાય સાંજે. ૬

નિખિડ વનવિષે લવિંગ કેરાં,
મૃદુ દલકેરિ કરિ સુતેલ શમ્યા;
પથિક જન વનપ્રિય સ્વરે હા!
પ્રશમન કિન્નરકંઠિ! પામતા ના. ૭

દિનમહિ રવિ-તાપ વૃદ્ધિ પામે,
કપિ કુલ પક્ષિ વનાન્તરે વિરામે;
સુખકર થતિ સેવતાં મૃગોને,
તરૂંતણિ નિમ્નનિકુન્જ કુન્જરોને. ૮

(૮) અતિતાપથી વ્યાકુલ થઇ પશુપક્ષિઓ ના-
શી નાશી શીળાં છાયામાં ભરાય છે. શ્વાસિતિવિહગવર્ગઃ
શીર્ણર્પર્ણદ્રુમસ્થઃ કપિકુલમુપયાતિ જ્ઞાન્તમદ્રેર્નિકુંજમ્.

(ઋતુસંહાર)

લલિત લલિત નીલ પલવાળાં,
હરિત નતાર્કિઃ । પયોદ્ય પુન્ન જોવાં;
મન હરણુ કરે શિખરિણ શખ્દે,
તરે તરલાક્ષિ । તમાલ તાપ્તવાન્તે. ૯

મધુકર કરતા મનોહર રાગે,
રચિત ગાન કદંબ કેસરાએ;
કુહુ કુહુ કલ શખ્દ કોકિલાઓ,
ધ્વનિત કરે કરિ કર્ણિકાર કુન્જો. ૧૦

વર સહ વધુઓ નિતંબગુર્વા,
ધરિ તનુ અમ્બર પુષ્પ દામ કાગ્ન્યી;
કરતિ સખિ । નિદાધના દિનોમાં,
વિવિધ વિલાસ વિલાસ વાટિકામાં. ૧૧

તથા વિગલિત વેણિ પુષ્પમાળા,
સજ કરિ વિશ્લેષ કેશ પાશ બાળા;
ધરિ પુનરપિ શુભ સાટિકાઓ,
ઝટપટ જાય દિવાભિસારિકાઓ. ૧૨

મૃદુ પવનયિ અંગ ભંગ પામી,
લલિત મનોહર પદ્મવાંગુલીથી;

(૧૦) આ શ્લોકમાં વૃત્યનુપ્રાસ છે.

(૧૨) દિવાભિસારિકા ધવલ વસ્ત્ર પથુ પેરે છે.

સખિજોધોળાપુષ્પવસ્ત્રવાળીદિવાભિસારિકામાધવી(કદમસુંદરી)

કરતિ વધુલતા વિષાદ આણી,
મધુપનુ તર્જન અન્યગામિ જાણી. ૧૩

મધુજળથકિ છાંટિ ભૂમિભાગ,
ક્ષિતિપર પાથરિ પુષ્પનો પરાગ;
વરતનુ વનમાં સહર્ષ ખેલે,
સખિસહ કન્દુકકેલિ કેલિકુન્જે. ૧૪

વિધવિધ વનમાં વિલાસ વાધે,
રતિવર તર્ક વિતર્ક યૌ' કરાવે;
વરતનુ વર વાટિકાનિ કુન્જે,
રતિકલુષા વરવર્ણિને મનાવે. ૧૫

કુસુમનિ ધરતાં મનોર કાઝ્મી,
દૃઢ પરિરમ્બણુ પામતાં રિસાતી;
હઠ લઘુ વધુઓ વિલાસવંતી,
કમલથિ તાડન કંથને કરંતી. ૧૬

અમ જલ લવથી વિભૂષિતાંગી,
ધવલ સુઅમ્બર આછુ અંગ ધારી;
પતિ સહ કરતી દિવાર્ધ થાતાં,
વરતનુ વારિવિહાર વાપિકામાં. ૧૭

તટ ઉપર તમાલની નિકુન્જે
શિખિ કરતા નરનાટ્ય એક પાદે;

મધુકર કુવકોટરે બરાતા,
વળિ પિકપોપટ શબ્દ ન્યાં મુણાતા. ૧૮

કુસુમરજ હડી હડી છવાતા,
શિશિર સિતે । સુરભી સમીર વા'તા;
સપ્તિજન કરતાં વિહાર એવા,
સપ્તિ । ગૃહવાપિતટોપરે રૂપાળા. ૧૯

પ્રમદવન સમંતતઃ કરાવી,
પટ પરિધાનતણા વિલાસ ઘેલી;
ધરિ મૃદુ કર કંથના ગળામાં,
ઉતરતિ વારિ વિહાર દીર્ઘક્રમાં. ૨૦

સિત તતુ પરિધાનને ધરીને,
પદ કટિ નૂપુર મેખલા સજીને;
સર સરણિ ધરે જતી સ્ત્રિયોથી,
મદકલ રાજ મરાલની સ્વરશ્રી. ૨૧

અવિમલ જલ થાય અંગરાગે,
જલ પુર મંજર મેખલા ન વાગે;
ક્ષુબ્ધિત જલ વૃષા સમાન લાગે,
સ્તન કુવ કોષ ખુડ્યે વિહાર કાળે. ૨૨

(૨૧) શ્રીખમાં શ્રીણુંવસન પેરવાં એવું વૈદકતું મત છે.

સુસૂક્ષ્મ તનુવાસસઃ

[વાગ્મદ્વ]

હિડિ જલ કણિકા વિહાર કાળે,
દિનકર કીર્ણધિ ઈન્દ્ર આપ ધારે;
વળિ કણુ હિડતાં જણ્યાય જેવા,
ત્રુટિત સુમૈત્તિક હાર સુન્દરીના. ૨૩

કરતિ જલ વિહાર કામિનીના,
વિગલિત કેસર અંગ રાગવાળાં;
ક્ષુભિત જલ વિહાર દીર્ઘકાનાં,
પણુ નવ શાન્ત પડે પ્રભાત યાતાં. ૨૪

કપિકુલ તપતાં પ્રચંડ તાપ,
ધન દલ કુંજવિષે કરે વિરામ;
તલસ તલસ થાય જીવ જન્તુ,
દિન વિગમેય ન શાન્ત થાય કિન્તુ. ૨૫

હરિત દલવડે છવાતિ શાખા,
રચિકર લાગતિ જાય વૃક્ષ લેખા;
વળિ મન હરતા વરોર ! લીલા,
કલકલ ખીલિ રહેલ જ્યાં જવાસા. ૨૬

વન મહિ અતિ ગંભિર સ્વરેથી,
તરવર કુંજ ગમ્ભિર રાસ ગાતી;

(૨૪) શ્રીધમ સમયમાં જલ વિહાર અતિપ્રિય લાગે
છ. સુમગસાલિલાવગહા:પાટલસંસાર્ગિસુરાભેવનવાતા:(શા-
કુન્તલમ્)

જનપદ વધુઓ ઝુલે હિંદોળે,
તરવર ડાલતળે દિવાર્ધ કાળે. ૨૭

રચોદ્ધતાવૃત્તમ્.

વાસવે રમતિ રાસ આસવે,
મત્ત નારિ જન વામલોચને !
ચોરિ રંગ શુ વસન્ત-સાળુનો,
વાતપોથ વનમાં ખિલી રલ્લો. ૨૮

કર્ણિકારનિ નિકુન્જ સેવતી,
સેવતી સુતનુ સારિકા તણ;
સેવતા ધવલ માધ કામિની,
ચંચરીક તણ આત્ર મંજરી. ૨૯

વારવાણુ થઈ વેણિ ને શૃણિ,
વાસથી વરવધૂ હૃદે વશી;
વાટિકામહિ દિવાર્ધમાં વળી,
માધવી મદનને વધારતી. ૩૦

લિપ્ત ચન્દનરસે ઉરોજને,
વક પલરચના વતંસને;
કામિની કરિ કરે પ્રમત્ત આ,
ઉષ્ણુકાલમહિ કામિને સદા. ૩૧

(૩૧) ચન્દનાદિ પદાર્થ આ ઋતુમાં આતિ સુખકર

થાય છે. મણિપ્રકારાઃ સરસંચચન્દનમ્ (ઋતુસંહાર)

ગીતિ.

દંતપત્ર ધરિ દલનાં,
કુન્દ દામિની, શિરીષ ધરિ શીર્ષે;
અભિનવ કરતી જાતી,
નવ વધૂ સંધ્યાસમે સ્વસાસરિયે. ૩૨

પદુપટલધ્વનિત્રસ્ત,
શિખંડી શબ્દે ધ્વનિત વનલેખા;
પુરોપકંઠો ગાળે,
કલકલ શબ્દે વળી વિહંગમના. ૩૩

રજધૂસર નભમાંથી,
આછી આછી પડે શશિ જ્યોત્સ્ના;
કુટતી કુન્દ કળીની,
વાસગૃહિ વળિ શિશિર સમીરવાતા. ૩૪

સુભગ જળાશય તીરે,
તાલપત્રનો કરી વ્યજન ઢોળે.
શિશિર સમીર સખીને,
હસ્તિરાજ આ રતિવિરતી કાળે. ૩૫

(૩૪) શ્રીખમમાં પવન ધણો ઉન્મત્ત હોવાથી ધૂળ ધણી
હો છે. પ્રસહ્યવાતોદ્ગતરેણુમણ્ડલા, પ્રચન્ડસૂર્યાતપતા-
પિતામહી (ઋતુસંહાર)

- કુસુમિત લતાગૃહોમાં,
 કલાપ કરિને કલાપિઓ કરતા;
 તાણડવ પ્રિયા રિઆવા,
 ધન્ય ધન્ય એ વિહંગ વલ્લભતા. ૩૬
- ઋગૃહ વાતાયનની-
 ચન્દ્રકાન્ત તણિ તિરસ્કરિણીમાંથી;
 રતિમૃદિતા મુગ્ધાની,
 ગ્લાની હરતા શિશિર પવન આવી. ૩૭
- જળ સરિતા વાપીનાં,
 સુકાય ઉંચા જળાય કુવ કોપ;
 વસુધા તપતી તાપે,
 સ્વામી વિયોગે વિયોગિણી જેમ. ૩૮
- કર્પુર કેસર ચંદન,
 ચન્દ્રકાન્તવણિ શશાંકની જ્યોત્સ્ના;
 રચિકર નિદાધ માંહે.
 તાપ હરે સખિ સદાય દંપતિના. ૩૯
- નાના વિધના સુખમાં,
 ગુરુજન સાથે પ્રમોદમાં વસતાં;
 શ્રીમતિ । દંપતિયોની,
 રંગે ખટ ઋતુ સદાય સેવામાં. ૪૦

॥ इति श्री ऋतुवर्णने ग्रीष्मवर्णनम् ॥

કઠિન શબ્દોનો કોષ.

અ.	અર્ધોપભુક્ત...અડધુ ખાધેલું.
	અરવિન્દકમળ.
અકાલ કવખતતું.	અઠંક... .. બચ્ચાં, બાળ.
અગુર્યન્દન ... ચંદન વૃક્ષ.	અલક... .. ચોટલો.
અર્જુન.....વૃક્ષનું નામ છે.	અલિ ... મધમાખ, બમરો.
અટ્ટહાસ ... ખડખડ હસવું.	અલકોચિત... ચોટલે પેરવા
અત્યુગ્ર... ..ધણે સખત.	ચોચ.
અતિ મુક્ત-એક જાતની વેલી.	અવધઅંત, છેડો.
અતનુ- જાડુ.	અવરોધ...અત:પુર. ખાનગી
અદ્રિ પર્વત.	મેડી.
અધર - - નીચેનો એક.	અવિરલ ધાડુ.
અનંગ કામદેવ.	અવિમલ...મેલુ, ડોળાયેલું.
અન્યગામી ... પરચીલ'પટ.	અશનાઈ... ..ખાવા ચોચ.
અન્યજૃતાકોયલ.	અશીત નિશ્વાસ-ઉનાનિસાસા.
અનુમત... એક મત. આગ્રા	અશોક...આસોપાલવનું ઝાડ,
અબ્ધ. વાદળ.	શોક વગરનું.
અભિસારિકા-સંકેત કરી પ્રિ-	અસલ...નસહન થાય તેવું.
યને મળવા જનાર સ્ત્રી.	અસ્વરથ-ઠેકાણા વગર, જેમ
અબીક કામિ પુરૂષ.	તેમ
અમલચોખ્ખુ, નિર્મલ.	અશ્રુપૂર.આંસુડાં
અમોઘ ... વિસ્તાર પામતું.	આતાપ તાપ.
અર્ધ અડધું.	આર્ત... .. દુઃખી

આદિત્યબાલકર=સૂર્યનાં કુટ-
તાં કિરણ.

આનન. મુખ. મોં.

આમતમ... ...વધારે પ્રિય.

આમોદવતાં...સુગન્ધિ વાળાં.

આમોદ... ...સુગન્ધ.

આમ્રઆંખે.

આભરણોધરણ્યાં.

આર્દ્ર ભીતુ.

આરક્ત... ... રાતુ.

આલિ... ... સખિ.

આભિંગી... ... બેઠી.

આવલી... ... પંક્તિ, હાર.

આવાસ. ... રેઠાણુ. ઘર.

આશુગ. પવન.

આરક્ષણ... ... અથડાવું.

આસ્તરણ-ઢાંકણુ, છવાઇ જ-
વું તે.

આસવપાન મધપાન.

આસંગ સંગ.

અંક ખોળો.

અંકુર... ... ટીશી.

અંગભંગ=આત્મ મરોડવાંતે.

અંગરાગ. ઉપટણું.

અમ્બર...વાદળ, ઝીણુ વસ્ત્ર.

અમ્બુજ. કમળ.

અમ્બોધર... ...મેધ.

અમ્બોજની ... કમલિની.

અમ્બોજ સૂત્ર... કમળતંતુ.

અંબરનુષાર...જળના ઝીણા

બિન્દુ.

અંશુ. કિરણ.

અંશુક લુગડુ. વસ્ત્ર.

ઈ.

ઈક્ષુકંડ.. ... શેલડીના સાંઠા

ઈલાતમળ-(ઈલા=પૃથ્વી. આ-

તમળ=પુત્રી) વનસ્પતી.

ઈન્દ્રગોપ ગોકળગાય.

ઈન્દ્રયાપ ... મેધધનુષ. મછ.

ઈન્દીવરકાળુ કમળ.

ઉ.

ઉજ્જવલ ઉજ્જ્વલ.

ઉત્તમઅંગના ...ઉત્તમ સ્ત્રી.

ઉત્સવ... ... હરખ, મોદ.

ઉત્કૃષ્ઠ... ... ખીસેલું.

ઉત્કંઠિત... ... આતુર.

ઉદધિ સમુદ્ર.

ઉદયાદ્રિ ઉદયાચલ.

ઉદ્યાન... ... વાડી.

ઉદ્ભવ... ... ફાલ, ઉત્પત્તિ.

હોન્મદ..... અતિશેમદવાળું. કદમ્બટોળું જથો.
 ઉન્મત્ત ગાંડુઅનેહું. કનકવલય-સોનાની કાંકણીઓ.
 ઉપવન. વાડી. કપોત હોલો.
 ઉપચાર ઉપાય. કપોળ ગાલ.
 ઉપભોગ... ... નાના કપિકુલ વાંદરાં
 પ્રકારના ભોગ કમલ ... કમળ. અંબુજ.
 ઉર્ણાયુ કરોળિયો. કમલા લક્ષ્મી.
 ઉર્ધ્વ. ઉંચુ. કમલકોષ ... પદ્મનો સમૂહ.
 ઉરોજ સ્તન. કુચ. કમલાકર ... સરોવર, વાડી.
 ઉલંધી ઓળંગી. કર ... હાથ, હાથીનીસુંઠ.
 ઉક્ષિત છંટાયલું. કરીને થી
 ઉષતણા... ... પ્રભાતના. કરી... ... હાથી.
 ઉલ્લસિત ખીસેલું. કરેણુ હાથણી.
 કરભોર...કેળના જેવી અથવા
 હાથીની સુંઠ જેવી ઝંઘાવાળી.
 ઝૈા.
 ઔર્ણવસન. ... ઉતનાં કપડાં કર્ષક ખેડુત.
 કં. કર્પૂર કપૂર.
 કરવક ... એક જાતનું વૃક્ષ. કલકોકિલ... કોયલનું બચ્ચું.
 કળ્લલરાશિ-કાળજનો હગલો. કલરવ... અસ્પષ્ટમીઠા સ્વર.
 કટાક્ષ વક્રદષ્ટિ. કલતનિતાંબ. સ્ત્રી.
 કટીપ્રદેશ કે'ડ. કલહંસ હંસ.
 કર્ણિકાર કરેણો. કલાપી ... મોર મયૂર.
 કર્ણવતંસએરીંગ. કલા'ર કુલઝાડ.

કલાપ ... સમૂહ જયો.	કેતક કેવડો.
કસ્તૂરીકા કસ્તૂરી.	કેતકી... ચોમાસાનું ફુલ જાડ
કષાય... ... સુગંધી.	કોલિકુંજ ... રમવાનું ઠેકાણું.
કાનન વન.	કોલિગૃહ
કાન્ત ભાર્તી, પ્રિય.	કેશકલાપ ચોટલો.
કાન્તા સ્ત્રી, પ્રિયા.	કેસરી સીંહ.
કાર્પાસ... ... કપાસ.	કુરૂર ... એક જાતનું પક્ષી.
કામ કામદેવ.	કુચ સ્તન.
કામભોગ ... કામના ભોગ	કુટકુમ...શીખરપરનાં વૃક્ષ.
કામિની-એક જાતનું પુષ્પ, સ્ત્રી	કુંજ મંડપ.
કામુક ... કામીપુરુષ.	કુંજર... ... હાથી.
કામસક્તકામમત્ત.	કુંદ... ... મોગરો.
કાસ-એક જાતનું ડાભ જેવું	કુમુદવન ... પોરણાનું વન.
ધાસ.	કુમુદિની પોરણી.
કામ્પલ...એક જાતનું પુષ્પ.	કુરંગ હરણુ.
કાસાર સરોવર.	કુરવક વૃક્ષ છે.
કિતવશઠ ઠગારો.	કુલ ટોળું.
કિસલય કુંપળો.	કુલવધૂ... ... વહુ.
કીડાઈ ... કીડા કરવા યોગ્ય.	કુવકોષ — પદ્મનો સમૂહ.
કીડા પ્રસંગ...કીડાનો સમય.	કુવઝેટર-કમળની અંદરનો ભાગ
કિન્નરકંઠિ... કિન્નરના જેવા કંઠ	કુવલય કમળ.
વાળી.	કુશેશય કમળ.
કેકાસ્વર મોરનાસ્વર.	કુલ્લુકુલ્લુ... ...કોવલના ટહુકા.

કુસુમાકર ... વાટિકા. વસન્ત ગવાક્ષ ... ગોખલો, જળીયું.
 કુસુમ ... પુષ્પ કુલ. ગહન અકળ.
 કુસુમશયન ... કુલની શય્યા. ગાલ અંગ.
 કેરવ... ... પોરણાં. આવા પર્વત.
 કોષ ... ડોડો સમૂહ. ગામ્ભિર્ય ... ગંભિરતા.
 કંચુકી... ... કમખો. ગિરિકન્દરા...પર્વતની ખીણ.
 કન્દુકકેલી ... દડાની રમત. ગિરિરાજ પર્વત.
 કન્દરા ખો, ગુફા. ગિરિસન્ધિઅન્ધ ... પર્વતના
 કૃપીવલ ખેડુત. સાંધા.
 કૃષક ખેડુત. ગિરિમલ્લિકા-શિખરપરનાં વૃક્ષ.
 કુશોદરી...નાના ઉદરવાળી અ- ગુંજન ... ગુણુગુણુસ્વર.
 દેવેત્ પાતળી કેડ વાળી. ગુહાગૃહ ... ગુફારૂપીધર.
 કૃપાનુ દેવતા. ગૂઢવસતી ... —ઓરડો.
 કર્ષકજન... ... ખેડુત ગોપાલનારી ... ગોપિકાઓ.
 ખ, ગૃહવાપી... ઘર પાસેનીવાવ.
 ખણિત ... બાગેલુ, ખાંડું. ધ.
 ખંજનત્રોચને...ખંજન પક્ષી- ઘટસ્તની ... ધાડાસ્તનવાળી.
 ના જેવાં નેત્રવાળી. ધન ધાડું.
 ગ, ધનચ્છાયા ... ધાડીછાય.
 ગજગતિ—હાથીના જેવીચાલ. ધનત્રયમરી...ધાડાં વૃક્ષનીચ-
 ગર્જન ગર્જના. મરી.
 ગર્જિત ... ગાજી રહેલું. ધર્મલવયુક્ત...પસીનાનાં બિન્દુ
 ગન્ધિ... ... સુગન્ધદાર. વાળું.

ધ્રાણેન્દ્રિય ... નાસિકા.

જ.

ધોષ ... શબ્દ, અવાજ.

જમ્મુતરચુક્ત...જાંખુડાનાં વ-

અ.

ક્ષવાળું.

અકવાક-એક જાતનું પક્ષી જે

જલકન્દરા...પાણીવાળી ખીણો.

રાતે પ્રિયાથી જુદુપડે છે.

જલયંત્ર પૂવારા.

અકાંગકૂજન ... હંસરવ.

જલજ કમલ.

અંચલાક્ષી...અંચલ નેલવાળી.

જલ વિહંગમ... જલઉપરરેહે

અન્દ્રિકા અંદની.

નારપક્ષી.

અંપક અંપો.

જલનિધિ સમુદ્ર.

અન્દ્રવત્રા...અંદ્રના જેવામુખ-

જલધર મેઘ.

વાળી.

જલપાત-જળનુંપડવું, આપકું.

અન્દ્રકચુક્ત...ટીલડીઓવાળા,

જલ્લહસંગ ... મેઘ સંગ.

આંધ્રાવાળા.

જલધિ સમુદ્ર.

અન્દ્રકાન્ત...એકજાતનો પથ્થર

જલાસાર ...આપટાં, ઝડીઓ.

કે જેમાંથી અંદ્રનાં કિરણ

જાતુ જંધા.

પડયે પાણી ઝરે છે.

જંઘા સ્ત્રી, વહુ.

આતક બપૈયો.

જર્ણપર્ણ ... જુનાં પાંદડાં.

આપ ધનુષ.

જવર તાવ.

ચિલા નક્ષત્ર.

જ્યોતિષ્મતી ...અન્દ્રિકા તારા

ચિત્રિતચિતરેલું.

વગેરેવાળી રાત્રિ

ચુમ્બન બચ્ચી.

જ્યોત્સ્ના... આંદનિ, કૌમુદી.

છ.

ત.

છાદિત... છવાયલું, ઢંકાયલું.

તટ નેડ, કાંઠો, તીર.

તટદ્રુમ ... કાંઠાનાં આડ.	તાડિતે તાડન કરેલું.
તટિની નદી.	તાણડવ મોરનું તૃત્ય.
તડાગ તલાવ.	તારક તારા, ડોળો.
તડિલતા ... વિજળી.	તાલપત ... કાનનું બૃષણ.
તદપિ તોય.	તિમિર અંધાર.
તદા તારે.	તુષાર ... આકળ, ટીંપાં, ખરફ.
તન્વચ્ચર-આધુ વાદળ, આ-	તુષારમુક્તાકણુ ... કરાંપી
ધુ વસ્ત્ર.	મોતીના દાણા.
તનૂદરી... સાંકડા પેટવાળી,	તેલ તેલ.
(જુઓ, કૃશોદરી)	તોયધર ... વરસાદ, મેઘ.
તમા...તપેલી, ગરમ થયેલી.	તોયરાશી... દરિયો. સમુદ્ર.
તમ ... અંધાડ, તિમિર.	તૃપ્તિમતી તૃપ્ત થયેલી.
તમયુક્ત ... અંધારાવાળું.	તૃષાતુરા તરસ્યા.
તમસ્વિની ... અંધારી રાત	તૃણ તરણાં.
તરલાક્ષી... ચંચળ નેત્રવાળી.	તૃમાસ ... પરિપૂર્ણ. ધરાવું તે
તરંગ ... મોજાં લહરીઓ.	લિલોક લણુ લોક.
તરંગિણી ... સરિતા નદી.	લિયામા ... રજની. રાત્રિ.
ત્વરિત ઉતાવળું.	દ.
તર... ... આડ, વૃક્ષ.	દર્દુર મેડક. દેડકાં.
તરણાર્ક ઉગતો સૂર્ય	દધિ દહીં.
તરવૃન્દ ... આડનાં ઝુંડ.	દર્પ અલંકાર, ગર્વ.
તર્જન ... તરછોડી કાઢવું તે.	દલ પાંતરાં. પાંદડાં.
તાડન... મારતું.	દર્બ ડાબ.

દર્શિતા સ્ત્રી, પ્રિયા. દોહદોહ--એજીવવાળી, ગર્ભિણી.
 દર્શનદર્શિત... દંતનાં ચિન્હ- દંતપત્ર એરીંગ
 વાળું. ધ.

દાય અરણ્ય. વન. ધમ્મિલ કેરા, વાળ.
 દાવામિ વનનો અમિ. ધરાધર પર્વત.
 દિક્ષાલ... દિશાનો પાળનાર. ધરિણિ પૃથ્વી.
 દિક્ષા ... આગા, આશીર્વાદ ધવ વક્ષમ, પ્રિયતમ.
 દિગ્નતર દિશા. ધવલ ધોળું.
 દિગ્વધૂ ... દિશારૂપી વધૂ. ધ્વનિ શબ્દ, અવાજ.
 દિનાવસાન ... સંધ્યાકાળ ધાવન દોડવું તે.
 દિવાર્ધ... ... મધ્યાહ્ન. ધીમત યુદ્ધિવાળા.
 દિવાભિસારિકા... દિવસે પ્રિયને ધૈર્ય ધીરજ.
 મળવા જનાર સ્ત્રી. ધૌત ધોવાયણ.

દિરેક ભમરા. ન.
 દીર્ઘ. લાંબુ મોટું. નત નમેણું.
 દીર્ઘિકા ... ઘર પાસેનું તળાવ. નતબ્રુ ...વાંકી ભમર વાળી.
 દીન ગરીબ. નતાંગી-સ્તનના ભારથી નમે-
 દીપકશિખા... દીવાની જોત. લા અંગવાળી
 દીપમાળ...દીવાની હાર.રચના. નભ આકાશ.
 દીપોત્સવી દીવાળી. નયનાભિરામ-આંખને ગમે તેવું
 દુર્દિન ... હેલીના દા'ડા. નરમણિ રાગ.
 દૂર્ગા... દેવીનું નામ છે. નક્ષિની કમ્બલિની.
 દેવદાક ... દેવદારનું ઝાડ. નવલ નવું.

નવરસા... .. નવારસવાળી.	નિવાસાર્હ ... રેહેવા મોખ.
નવયૌવના..ખીલતીજીવાનીની.	નિવારવેન્દાળવાથી.મટાડવાથી.
નવમલ્લિકા... એક જાતનું ફુલ.	નિશા રાત્રી.
જાડ	નિશામુખ ... સંધ્યાકાળ.
નવતાલી... નવાં તાલી વૃક્ષ.	નિશીથ ... મધ્યરાત્રી.
નવનીતા...નવીપરણીઆણેલી.	નીપ વૃક્ષનું નામ.
નવામ્બુ... .. નવુંજળ.	નીલ લીલું.
નવિ(વી)ન નવું.	નીવિ ... ચણીયાનું નાકું.
નવોઢા ... નવી પરણેલી.	નૂપુર ઝાંઝરિયાં.
નૃપ મંદિર ... રાજમેહેલ.	નેત્રાત્સવ... આંખ ઠરે તેવું.
નૃત્યોપહાર ... નૃત્યરૂપી બેઠ.	નેત્રહારી...આંખને પ્રિય. દૃષ્ટિ
નિકટ ... સમીપ. પાસે.	હરે તેવું.
નિકુંજગુફા. કુંજ.	પ
નિકેતન ... ધામ. મંદિર.	પથ માર્ગ. રસ્તો.
નિદામ્બ ... ગ્રીષ્મ, ઉનાળો.	પથિક વટેમાર્ગું.
નિધુવન... સુરત. રતિકીડા.	પદ્મ કમળ.
નિતંબિની...ભારેનિતંબવાળી.	પદ્મકેસર કમળતંતુ.
નિતંબગુર્ચી...ભારેનિતંબવાળી.	પતત્રિણુ ... પંખેરું. પક્ષી.
નિપુણાચાર્ય.. કુશળ ઉપદેશક.	પત્રલતા ... આડ. પીળ.
નિખિડ સજડ. ધાડું.	પરિવેશ...કુંડાળુ [જળકુંડું]
નિમ્ન ઉંડી.	પયોદ મેઘ.
નિર્ગમે ... ગુમરે. ગાળે.	પરિમળ ... વાસના,સુગન્ધ.
નિર્બેદ કંટાળો.	પરિધાન વસ્ત્ર.

પરાંગનાભોગી ... પરસ્ત્રીલંપટ.	પિહિત ... સજડયેગયેલું.
પયોધર મેધ. રતન.	પિત પીળું.
પરભૂતિકા ક્રોધલ.	પિઠ ક્રોધલ.
પરિજન સેવકજન.	પીત ધાકુ, સજડ.
પરાગ દુલ્લની ધૂળ.	પીવર ધાકુ
પરાભવ ... હાર, હારવું તે.	પીડન પીડા.
પક્ષવ પાંદડાં.	પુલિન ... રેતીવાળા પ્રદેશ.
પદ્મલ તળાવ.	પુરોપકણ...નગરની પાસેના
પળાય જાય.	ભાગ.
પલ્લવિત ... પલ્લવવાળું.	પુનઃ ફરીથી.
પલાશ ... પાંદડાં, ખાખરો.	પુરજન... નગરનાં સ્ત્રી પુ-
પર્વતદેશ...પર્વતપાસેના ભાગ.	રૂપો.
પરાગી પરાગવાળા.	પુરીનગરી.
પરિરંભણ...આલિંગન. ભેઠ-	પુટ... ... માંસલ, જાડું.
વું તે.	પુષ્પવતી ... દૂલ આવેલી.
પાંડુ ... પીળું. શીકું.	ઋતુમતી.
પાદપ વૃક્ષ.	પુષ્પકાંચી ... દૂલની મેખલા.
પાન્યજન ... વટેમાર્ગી.	પંચખાણુ ... કામદેવ.
પાન્યિક ,	પુંજ હગસો.
પાંશુ ધુલ. રજ.	પૃથક્ જૂદું.
પિપીલિકા કીડી.	પ્રખર સખત.
પિયંગુ .. એક જાતની લતા.	પ્રશમન શાન્તી.
પિચ્છ પીંછાં.	પ્રમદવન બગીચો.

પ્રપાત પડવું તે.	
પ્રતિરોધ...અટકાવ, અડચણ.	પ્રરૂઢ ખીલેલું.
પ્રદુમ્ન કામદેવ.	પ્રચણ્ડ હથ.
પ્રહારતાડન.	પ્રશાન્ત- શાન્ત, ગરબડવિનાતુ
પ્રજ પ્રિય ભર્તા.	પ્રસક્તા મ'ડેલું.
પ્રણયપ્રલાપ પ્રેમરૂઢન.	પ્રસુતા જન્મઆપનાર.
પ્રમોદવું-જગાડવું, ઉત્પન્નકર.	પ્રહર્ષ હરખ
વું.	પ્રાચી પૂર્વ દિશા.
પ્રવૃત્ત લાગેલું. મચેલું.	પ્રાતર સ'વાર
પ્રણયરાગ પ્રીતિ	પ્રાતઃ સવાર.
પ્રદોષ સાંજ. પ્રભાત.	પ્રાતર્વેલા સવાર.
પ્રલય નાશ.	પ્રાતઃસમે પ્રભાતમાં
પ્રતિકૂલ વિરૂદ્ધ	પ્રિયતમ પ્રતિમ.
પ્રવાસી વટેમાર્ગી	પ્રિયા બહાલી સ્ત્રી
પ્રમદા મદમાતીસ્ત્રી	પ્રેમપ્રમુગ્ધ પ્રેમધેન્વી
પ્રતિદિન રોજ	પ્રેમાન્ધ-પ્રેમમાં અંધ થયેલું.
પ્રહર પો'ર. દિવસનો૧૨	પેશક નાણુક.
પ્રતિઘોષ પડઘો	પ્રોપિતભર્તૃકા... વિયોગિની.
પ્રસારી ફેરવી	૩
પ્રસૂત પુખ્ત	ફલિની વૃક્ષતુનામ
પ્રસન્ન જોરથી	ખ.
પ્રમાણી જાણીને	ખકુલ ખોરસળી.
પ્રમોદ હર્ષ	ખગ ખગલાં.

બન્ધુક ... પુષ્પનુ' નામ છે.
 બધાહજળ.
 બધાહકમેધ.
 બર્હિમોર.
 બર્હકલાપ ... મોરનાં પીંછાં.
 બહુધાધણું કરીને.
 બાલકતા નાનીલતા.
 બાલિશ પુષ્પનુ નામ.
 બાલગભસ્તિ... પૂટતાં કિરણુ
 બિસ.કમળના તંતુ
 બિસતનતુ ... કમળ ના તંતુ.
 બિચ્ચ મંડળ

બ.

ભવન ઘર.
 ભર્તા સ્વામી.
 ભ્રમિત ભમેકું.
 ભામિની સ્ત્રી.
 ભૂ પૃથ્વી.
 ભુજગ ... જળર પુરુષ. સર્પ.
 ભુજલતા ... હસ્તરૂપીયતા.
 ભૂધરરાજ પર્વત.
 બિરિ... ..
 ભોગિ ... ભોગ ભોગવનાર.

ભોગદા ... ભોગ આપનાર.
 ભૃંગ ભમરો.

મ.

મરત પવન.
 મકરકેતન કામદેવ.
 મત ગાંડુ.
 મકરંદ... .. મધુ
 મતંગજ હાથી.
 મદ. ગર્વ.
 મદન કામ.
 મદનપીઠ ... કામશયન.
 મધુ ... મધ, મધ. વસંત
 મધુમાસ ... ચૈત્ર, વસંત.
 મધુદૂત ... આત્ર. આંખો.
 મધુપ ... ભમરો, મધપીનાર.
 મધુપ્રસુતા ... મધઝરતાં.
 મંજુનાદ મીઠા સ્વર.
 મંથન મથન.
 મન્મથબોધિ... કામને ઉત્પન્ન
 કરે તેવું.
 મનોર ... સુંદર. મનને ગમે
 તેવું.
 મનોપ્રિયા ... વેલીનું નામ.

મનોગમ્ય સુદર.	મેખલા ... સેર. કંદોરો.
મથૂર મોર.	મેધધ્વનિ ... વરસાદનુંગર્જન
મત્સ્ય માછલાં.	મેદિની પૃથ્વી.
મરાલ હંસ.	મેધાસ્તરણ-મેધનું ચઢીઆવવું
મર્દન ચોળવું તે.	મોદ હરખ
મહીધર પર્યત.	મૌક્રિકમંડન... મોતીનાં ધ-
મહીરૂહ અડ.	રેણાં.
મહિમાનિની-ભૂમિ ભામિની.	મૌન મુનિવૃત.
માલતી.... વર્ષામાં થનાર એ-	મંદ ... ધીરું હળવું.
ક નતનું યુષ્પ.	મંજર ... નૃપુર. અંઝર.
માદ આવેશ.	મૃગેન્દ્ર સિંહ.
માધવ ... વસંત. કૃષ્ણ.	મૃણાલ કમળ.
માધવી ... લતાનું નામ.	મૃદુ ... નરમ, ઢીલું.
મીન માછલું	ય.
મિત નાંખેલું.	યથા જમ.
મુકુલ કળિયો.	યથાવિધિ ... રીત પ્રમાણે.
મુખશ્રી ... મુખ શોભા.	યથેચ્છિત ... ઇચ્છા પ્રમાણે
મુચ્છાંગત ... મુછા પામેલું.	યામિની રાત્રી.
મુક્ત ... મુકાયલું. છુટું.	યુગ્મ ... જોડુ જોડકું.
મુગ્ધા હસેતી સ્ત્રી	યુવતી સ્ત્રી.
મુક્તા મોતી.	ર.
મુખપ્રભા... મુખની કાન્તિ.	રક્ત રાત્રું
મુદિત ... હરખ પામેલું	રજની રાત્રી.

રજનીગન્ધ ... એક જાત- નું પુષ્પ.	રચિર સુંદર. રેણુ રજ.
રજની અવધ ... પ્રભાત.	લ
રત રતિકીડા.	લય વિલાસ.
રતિરાગ ... રતિપ્રીતિ.	લક્ષિત સુંદર.
રતિપ્રમત્ત ... કામ ધેણું	લક્ષિત દેખાતું.
રતિરસ ઘેલી ... ,,	લવલી વૃક્ષાનુંનામ.
રતિવર ... કામ.	લાક્ષા લાખ.
રતિકલુષા...રતિથી રીસાયલી.	વંત્ર મુખ.
રતિવિભ્રમ ... અભિનવ.	વચનભંગ ...વચન આપેલું
રથાંગ ચક્રવાક.	તેનો ભંગ.
રતોત્સવ રતિહર્ષ	વનસ્થલી ... વનપ્રદેશ.
રદનચ્છદ ... દાંતનાધા.	વનપ્રિયા ... કોયલ.
રમણુ.વલ્લભ. પ્રિય.	વનશ્રી વનની શો-
રમણીવલ્લભા, પ્રિયા.	ભા, વનસ્પતિ. લીલોતરી.
રવ શબ્દ, નાદ.	વન્યદ્વિપ ... જંગલી હાથી
રસપ્રપૂર્ણા — રસ કસવાળી.	વધૂ વહુ.
રસા પૃથ્વી	વપુ શરીર.
રસભર્યા ... લીલાંછમજેવાં	વલય કંકણ.
રસાલ * આંખો	વલી વેલી
રાગ ... રંગ, પ્રીતિ. દેવ.	વલ્લભા પ્રિયા.
રાકા પુર્ણિમા.	વરવર્ણી ... સુંદર વર્ણવાળ
રચિકર સુંદર.	વરોર... સુંદર જંઘાવાળી.

વરિષ્ઠ ... વિશાળ. મોટું. વિદ્યુત... ... વિજળી.
 વસુધા પૃથ્વી. વિભક્ત...ભાગેલું. ફાટીગયેલું.
 વસુન્ધરા ,, વિભૂતિ ... સત્ત્વ. શોભા.
 વસુમતિ ,, વિમુખ જુદુપડવું.
 વન્દિવેદિકા ધૂણી વિમળ ચોખ્ખું.
 વહુવર વહુ. વિરમતાં વિરામ લેતાં
 વહુવારૂ ,, વિરાજતાં શોભતાં.
 વાટિકા વાડી વિરંગી ... વિચિત્ર રંગનું.
 વાન્તિ...વમન, અહાર કાઢ. વિરલતા ... આછાપણું.
 વુંતે. ॥ વિક્ષોભ ... હાલતું .ચંચળ.
 વારિયંત્ર ધૂવારા. વિલાસવતી ... વિલાસિની.
 વારિજ કમળ. વિશદ... ... સ્વચ્છ.
 વાસવ વસન્ત. વિહગ... ... પક્ષિ.
 વારિદ મેઘ. વિપાદ ખેદ.
 વાઘવંત... ... વાજાં વાળુ. વિસ્તીર્ણુ - વિશાળ. વિસ્તાર
 વિકલ... ... આકળુ વાળું.
 વિકાસ... ... ખીલવું તે. વિશ્લિષ્ટ ... જુદા થવું.
 વિગમતી ... ગાળતી. વિગ્રાપના ... પ્રાર્થના.
 વિમલિત—ઓગળેલું. બગડેલું વૈકૃત્ય ... મહિની ભત.
 વિચરવું ... જવું. ફરવું. વ્યતીત ... વીતિગયેલું
 વિજયા દશમી ... દશરા. વ્યાધિ રોગ.
 વિધુરી ગાભરી. વૃન્દ... ... ટોળું-
 વિપુલ પુષ્ટ. માંસલ. વૃત્તિ... ... જીવિકા. જીવારો.

વૃષિગણુ મયૂર.	શીર્ષ ... શીર. મસ્તક.
વાતપોથ...કિંશુક. ખાખરો.	શન્ય સુનું.
વારવાણુ ... ચોળી. કમખો	શુભ ઘોળુ.
શ.	શુભાંશુ... .. ચન્દ્ર.
શકલ કકડા.	શુષ્ક.... .. સૂકુ.
શયન ... શય્યા. પથારી.	શુક... .. પોપટ.
શય્યા ,,	શેખર ... હાર. માળા.
શર્વરી રાત્રી.	શેફાલિકા ... પૂલ ઝાડ
શરન્ગારી ... શરત્ રૂપીઝી.	શૈલ્ય ટાઢ.
શસ્ત્રકી—વૃક્ષતું નામ છે.	શૈલપ્રદેશ ... પહાડીદેશ.
શશધર ચન્દ્ર.	શૈલ્યવન્ત ઠંડા.
શશિકર ચન્દ્રકિરણુ.	શૈરાવ ... બાલ્યાવસ્થા.
શશાંક બિંબે—ચન્દ્રના મંડળ	શ્રોણી નિતંબ.
ઉપર.	શ્રોત્રપ્રિય ... કર્ણપ્રિય.
શાલીસાલ ... ડામરનો પાક.	શ્રવ્ય સ્વર—કર્ણપ્રિય સ્વર.
શાવક—બચ્ચાં ... બાળ.	શ્વસુરજન ... સાસરિયાં.
શિખિ મોર.	શંખરા શરી ... કામદેવ.
શિષિત્ર ... ચાકીગએલું.	શૃણી માળા.
શિખંડી મયૂર.	ષ
શિશિર-ઠંડુ ... રત્નનામ.	ષ્પદ ભમર.
શીકર. ખીન્દુ.	ષડંધિ ,,
શીત સમીર ઠંડો પવન.	સ.
શીતકાર ... ઠંડી કરતા.	સકીર્ણુ ... કિરણુવાળા

સતત હમેશાં.	સક્તિવિહાર ... જળક્રીડા.
સઘ જલદી.	સશોક શોકવાળું.
સદૈવ સદા.	સહર્ષ હરખથી.
સન્ધિખન્ધ ... સાંધા.	સહકાર આત્ર.
સમાખ્ય... આંસુવાળું. આં-	સંભવ જન્મ.
સુ ભરેલું.	સાગરનન્દિની ... લક્ષ્મી.
સમીરણ પવન.	સાટિકા સાડી.
સમંતતઃ ... આસપાસ.	સાનુ શીખર.
સપત્ની ... શોક્ય, એક	સિંજિત... ઝાંઝરનો ઝમકાર.
ધણીની સ્ત્રીયો.	સિત ધોળું.
સમીર વાયુ.	સિન્ધુ સમુદ્ર.
સમુચ્ચય ... સમૃદ્ધ.	સિંકર બિન્દુ.
સરસરણી... સરોવરની વાટ.	સીમાન્ત ... સીમના ભાગ.
સરસિરહ્ કમળ	સિતા ... ધોળી.ચન્દ્રિકા.
સરાગ પ્રેમવાળુ.	સુતનુ... સારાં અંગવાળી.
સરિતા નદી	સુદતી ... સુન્દર દંતવાળી
સરોજ કમળ.	સુન્દરીસખ ... સ્ત્રી સાથે
સર્પ સાપ.	વસનાર.
સર્વાંગભાગ... સર્વે અંગના,	સુભગે ... સારા બાગ્યવાળી.
ભાગ	સુભૂ ... સુન્દર ભ્રમરવાળી.
સખાખ્યતેલ — આંસુ ભરી	સુમ પુષ્પ.
આંખ.	સુમુખી... સુન્દર મુખવાળી.
સવિતા સૂર્ય	સૂર્યાશુ ... સૂર્યનાં કીરણ.

સુરત રત્નકીડા	સ્વેરિણી દુરાચારિણીઓ.
સુરભિ સુગન્ધીવાળુ	સ્ત્રીસૈન્યનોના - સ્ત્રીનાસૈન્યનો-
સેંજ સચ્ચા બરાકવાગ.	નાયક.
બરાક.	સ્મરસખ ... કામનો ભિવ.
સૈકત ... રેતિવાળા પ્રદેશ	હુ
સાખ્ય સુખ	દર્મ્યતત્ત્વ અગાસી.
સાગન્ધિવાનુ સુગન્ધિવાળુ.	હરી ... સોંક, મકેટ પિપ્પલુ.
સૌરભ સુગન્ધ.	હરિત... .. લીલું.
સૌદામિની પિંગળી.	હરિયાળી... .. લીલાતરી.
સગિ-સ્ત્રી સાથે રહેનાર. સં-	હત્ત પાતથ.
ગવાળું	દિગ પાંદ.
સંચય બચો	દિગગમ ગમવા.
સંઘટ્ટ ઘાટું.	હંસી ... હંસની માદા.
સંક્રાન્તિ ... ઉતરાયાળુનોદિન.	હેમ સોતું.
સંકેતયોગ્ય- સંકેતકરવાળેલું.	ક્ષ.
સંભ્રમ ગભરાટ.	ક્ષત ચિન્હ.
સંધ્યા સાંજ.	ક્ષમા રાત્રી.
સંભ્રાન્ત ... બ્રાન્તિપામેલું.	ક્ષામ...ઓગળતું. કૃશ થતું.
સંક્ષોભ ગડગડાટ.	ક્ષિતિ પૃથિવી.
સંયુક્ત - બેડાયતું. યુક્ત.	ક્ષિતિધર પર્યત.
સ્તનાંશુક કમખો.	ક્ષીણુ ... ઓછું, ધીરીગયેલું.
સ્તનયુગ સ્તન.	ક્ષીણુતા ઘટારો.
સ્ત્રીગૃહ અંતઃપુર.	ક્ષીરાર્ણવ ... ક્ષીર સમુદ્ર.
સ્ફુટરાગ ... ઉધડતો રંગ.	ક્ષુભિત ... ડોળાઈ ગયેલું.
સ્ફટિક ... પથ્થરનીખત.	ક્ષુધા ભુખ.
સ્વસ્તિક સાથિયો.	ક્ષેત્ર ખેતર.

શુદ્ધિપત્ર.

પાનું.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૧	ગરીયાસિ.	ગરીયસી.
૩	૧૨	સર્વ પ્રમોદ.	દર્પ અપાર.
૫	૧૪	કલમ.	કમલ.
”	૧૫	તાભા...ગણો.	“તાભાજગર” ગણુ છંદ મૃદંગમાં ગણો.
૬	૨૩	કદમ્બૈ.	કદમ્બૈ:
૨૩	૨૦	૩૮	૩૯
૨૪	૧૮	“સજગ્ન”	“સસમ”
૨૮	૫	પ્રિયાતે.	વધૂતે.
૩૧	૧૦	પ્રથક્.	પૃથક્.
૩૩	૪	પુન્ન.	પુન્ન.
૩૪	૧૭	“સત્રગુ”	“સત્રાગુ”
૩૫	૧	દેગન્ત°	શિશિર.°
૪૦	૨	ભરામવ.	પરાભવ.
૪૨	૨૦	મીત્ર.	મિત્ર.
૪૭	”	દ્રુતવિત્તંબીત.	દ્રુતવિલંબિત.
૪૯	૨૧	ચંદ્રાપિંડ.	ચંદ્રાપીંડ.
૫૧	૩	દ્વિગૂપરાગથી.	દ્વિગૂપરાગથી.
૫૩	૧૧	કરિ.	કરી.
૫૭	૫	સુમૌત્તિક.	સુમૌક્તિક.

॥ समाप्तमिदं सकोषं ऋतुवर्णनम् ॥

ક્રતુવર્ણનમ્.

આ પુસ્તક નીચેને ઠેકાણેથી મળશે.

મુખર્ધિ.....વાગ્બટ અને ભારતાર્થ પ્રકાશ ઓ-
શીસ. શ્રીરંગીના દેવળ પાસે પંડિ-
ત નેકૃષ્ણજીના માળામાં.

અમદાવાદ.....રવદેશવત્સલ સોસાધરીની ઓશીસ.
સારંગપૂર સરખીનાડ.

ગુજરાત ગેઝેટ, કિંમત રૂ. ૧. પોસ્ટેજ સ્વીવાય.

મહાવીરચરિત્રમ્.

મહાકવિશ્રી ભવભૂતિના રચેલા આ વીરરસ પ્રાધા-
ન્ય નાટકનું બા.પા.નં. ૨ આદ્યક થયે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ-
શે. આ મહાકવિનાં માલતીમાધવ પ્રકરણ અને હત્તરરામ
ચરિતનાં બા.પા.નં. ૨ થયેલાં છે તે ઉપરથીજ આ ત્રીજીની
જિજ્ઞાસાનું અનુમાન સહજ થશે. પુસ્તક બહાર પડ્યા પે-
લાં આદ્યક થનાર પાસેથી રૂ. ૨) વેલ્યુપેપર તથા લેવામાં આવશે.

ગુજરાતી ઇંગ્લેશ ડિક્શનેરી.

આજસુધીમાં ઉપરના નામની જોટલી ડિક્શનેરીઓ
પ્રસિદ્ધ થઈ છે તે સર્વેનો આ ડિક્શનેરી અર્થ સારશે એ-
ટલુંજ નહીં પણ ગુજરાતી ભાષા જાણવા ઈચ્છનારને સં-
પૂર્ણ સહાયકારક થઈ પડશે. પુસ્તક આશરે ૧૦૦૦ પાનાં-
નું થશે આગળથી આદ્યક થનાર પાસેથી રૂ. ૩-૦-૦ લે-
વામાં આવશે અને પછીથી આદ્યક થનારને રૂ. ૫-૦-૦
પડશે. પોસ્ટેજ તથા વેલ્યુપેપર તથા આજ આદ્યકાને શીર છે.
આદ્યક થનાર પોસ્ટપેઇડ પત્રથી નાંચે સહી કરનારને
લખી જણાવવું.

અમદાવાદ.

H. K. Bhatt.

સારંગપુર સરખીવાડ.

